

YLEISTEN KIRJASTOJEN TOIMINTA JA TALOUS TILASTOJEN VALOSSA

Satu Heinonen

Tampereen yliopisto
Informaatiotieteiden yksikkö
Informaatiotutkimus ja interaktiivinen
media
Pro gradu -tutkielma
Maaliskuu 2014

Tutkimuksessa tarkasteltiin suomalaisten yleisten kirjastojen toimintaa ja taloutta. Tutkimusaineisto koostui opetus- ja kulttuuriministeriön ylläpitämistä vuoden 2012 kirjastotilastoista, joiden tietoja tarkasteltiin ja vertailtiin kaupunkimaisissa, taajaan asutuissa ja maaseutumaisissa kunnissa sekä koko Manner-Suomessa. Tutkimuksen tarkoitus oli selvittää, miten kirjastopalveluiden saatavuus, kirjastonkäyttö, kirjaston toimintaedellytykset ja kirjastotoiminnan taloudellisuus jakautuivat eri kuntaryhmissä. Toiseksi selvitettiin, miten toimintakulut olivat yhteydessä kirjastopalveluiden saatavuuteen ja henkilökunnan määrään ja kolmanneksi, miten toimintaedellytykset ja kirjastopalveluiden saatavuus olivat yhteydessä kirjastonkäyttöön.

Aineistoa käsiteltiin Excel- ja SPSS-ohjelmistoilla. Muuttujien yhteyksiä tarkasteltiin laskeamalla niiden väliset lineaariset korrelaatiokertoimet ja analyysiä laajennettiin osittaiskorrelaatioilla ja lineaarisella regressioanalyysillä.

Kirjastopalveluiden saatavuus painottui toimipaikkojen suhteen kaupunkeihin ja kokoelman koon suhteen maaseudulle. Taajaan asutut kunnat sijoittuivat näiden välille. Kirjastopalveluihin käytettiin suhteellisesti eniten rahaa maaseutumaisissa kunnissa. Taajaan asutuissa kunnissa sen sijaan käytettiin keskimäärin vähiten rahaa ja henkilötyövuosia kirjastopalveluiden tuottamiseen. Kirjastonkäyttö oli kaupungeissa hieman aktiivisempaa kuin muissa kuntaryhmissä. Verkkokäyntejä tehtiin kaikissa kuntaryhmissä lähes yhtä paljon kuin fyysisiä kirjastokäyntejä. Yleisesti ottaen kirjastotoiminta oli kaikkein taloudellisinta kaupungeissa ja hintavinta maaseudulla.

Toimintakulut olivat yhteydessä kokoelmien suuruuteen, hankintojen määrään ja etenkin henkilötyövuosien määrään kaikissa kuntaryhmissä. Toimintakuluilla ei sen sijaan ollut tilastollisesti merkitsevää yhteyttä kirjastojen ja aukiolotuntien määriin tai kokoelman monipuolisuuteen.

Kirjastonkäyttöön olivat vahvimmin yhteydessä asukaskohtaiset toimintakulut, multimedian osuus kokoelmasta sekä henkilökunnan määrä. Multimedia-aineiston osuus selitti kaikkien kirjastonkäytön muuttujien vaihtelua maaseutumaisissa ja taajaan asutuissa kunnissa sekä koko maassa, mutta ei kaupungeissa. Maaseudulla toimintakulujen suuruus selitti sekä lainauksen että fyysisten käyntien ja verkkokäyntien vaihtelua. Aikuisten tietokirjallisuuden osuus oli ainut muuttuja, joka ei regressioanalyysin perusteella selittänyt lainkaan kirjastonkäyttöaktiivisuuden vaihtelua.

Asiasanat: yleiset kirjastot, talous, kirjastopalvelut, kirjastonkäyttö

SISÄLLYSLUETTELO

1 Johdanto	6
2 Yleisten kirjastojen toiminta	8
2.1 Kirjastopalvelut Suomessa	8
2.2 Organisaatioiden toiminnan ja palveluiden arviointi	11
2.2.1 Arvioinnin käsitteitä	13
2.2.2 Arvioinnin erityispiirteitä	16
2.3 Kirjastotoiminnan arviointi	18
2.3.1 Aiemman tutkimuksen esittelyä	18
2.3.2 Kirjastotoiminnan suunnittelu ja arviointi	21
3 Keskeisiä käsitteitä	26
3.1 Tilastollinen kuntaryhmitys	26
3.2 Kirjastopalveluiden saatavuus	27
3.3 Toimintaedellytykset	29
3.4 Kirjastonkäyttö käsitteenä	30
3.5 Taloudellisuus	32
4 Tutkimuksen toteutus	33
4.1 Kirjastot tilastojen kuvaamina	33
4.2 Mittarit	34
4.3 Tutkimuskysymykset	35
5 Tulokset	38
5.1 Tunnuslukujen jakautuminen kuntaryhmissä	38
5.1.1 Kirjastopalveluiden saatavuus kuntaryhmissä	38
5.1.2 Kirjastojen toimintaedellytykset	43

5.1.3 Kirjastonkäyttö	45
5.1.4 Kirjastotoiminnan taloudellisuus	48
5.2 Toimintakulujen yhteys kirjastopalveluiden saatavuuteen ja henkilökunnan määrään .	50
5.3 Toimintaedellytysten ja kirjastopalveluiden saatavuuden yhteys kirjastonkäyttöön	51
5.3.1 Kirjastonkäyttöön vaikuttavien muuttujien korrelaatiot	52
5.3.2 Lineaarinen regressioanalyysi	56
6 Johtopäätökset	61
Lähteet	67

Taulukot

Taulukko 1. Kuntaryhmät ja asukasluvut kirjastotilastoissa 31.12.2012.....	26
Taulukko 2. Kirjastojen lukumäärä kuntaryhmissä vuonna 2012.....	38
Taulukko 3. Kirjastojen aukiolotunnit kuntaryhmissä vuonna 2012	39
Taulukko 4. Kirjastoautojen lukumäärä kuntaryhmissä vuonna 2012.....	39
Taulukko 5. Kirjastoautopysäkkien lukumäärä kuntaryhmissä vuonna 2012.....	40
Taulukko 6. Hankinnat 1000 asukasta kohti vuonna 2012	40
Taulukko 7. Kirjastojen kokoelmat asukasta kohti vuonna 2012	41
Taulukko 8. Aikuisten tietokirjallisuuden osuus (%) kokoelmasta.....	42
Taulukko 9. Multimedia-aineiston osuus (%) kokoelmasta.....	42
Taulukko 10. Kirjaston palkkaamat henkilötövuodet 1000 asukasta kohti vuonna 2012.....	44
Taulukko 11. Kokonaislainaus kuntaryhmissä vuonna 2012.....	46
Taulukko 12. Taloudellisuusindeksi kuntaryhmissä vuonna 2012	48
Taulukko 13. Kirjastopalveluiden saatavuuden ja henkilökunnan määrän korrelaatiot (Pearson) asukaskohtaisten toimintakulujen kanssa	50
Taulukko 14. Toimintaedellytysten ja kirjastopalveluiden saatavuuden korrelaatiot (Pearson) kirjastonkäytön kanssa	52
Taulukko 15. Toimintaedellytysten ja kirjastopalveluiden saatavuuden osittaiskorrelaatiot (Pearson) kirjastonkäytön kanssa, kun toimintakulujen suuruus on vakioitu	55

Kuviot

Kuvio 1. Toimintakulujen muodostuminen kuntaryhmissä vuonna 2012	43
Kuvio 2. Fyysiset käynnit ja verkkokäynnit kuntaryhmissä vuonna 2012	46
Kuvio 3. Lainojen ja kirjastokäyntien hinnat kuntaryhmissä vuonna 2012.....	49

1 JOHDANTO

Kirjastot, kuten kaikki muutkin organisaatiot, ovat joutuneet koko olemassaolonsa ajan arvioimaan toimintansa onnistuneisuutta. Vaikka tavoitteena olisikin vain toiminnan jatkaminen entisenlaisena, organisaation pitää säännöllisesti tehdä itselleen selväksi, mitkä asiat on hoidettu hyvin ja mitä pitää parantaa. Perinteisiä toimintaa, resursseja ja tuotoksia kuvaavia mittareita ovat olleet kirjastotilastot. (Savolainen 1991, 1.)

Kirjastot keräävät toimintaansa koskevia tietoja, joista koostetaan vuosittain tilasto. Näitä tilastoja tutkimalla onkin kiinnostavaa tarkastella, millainen näkökulma yleisten kirjastojen toimintaan avautuu. Tilastot ovat helposti kenen tahansa saatavilla internetissä, joten niiden käyttäminen tutkimuksessa on siksikin mielekästä. Myös Rubin (2006, 61) huomauttaa, että kerätty data menettää merkityksensä, jos sitä ei hyödynnetä mitenkään. Kirjastotilastoista saatavan tiedon kautta kirjastopalveluita voidaan paremmin kehittää vastaamaan yhteiskunnan ja asiakkaiden tarpeita.

Irmeli Hovi tutki kirjastotilastoja hyödyntäen yleisten kirjastojen kehitystä 1970-luvun aikana ja siihen vaikuttaneita yhteiskunnallisia ilmiöitä. Tutkimus ilmestyi vuonna 1984, eikä aiheesta ole sen jälkeen juuri tehty tieteellistä tutkimusta muutamia pro gradu -tutkielmia lukuun ottamatta. Peltonen (2009) tarkasteli vuoden 2006 tilastojen pohjalta kirjastorahoituksen yhteyttä kirjaston ominaisuuksiin ja kirjastonkäyttöön ja Hautamäki (2012) tutki kuntaliitosten vaikutuksia kirjastopalveluihin.

Pro gradu -työssäni tutkin yleisten kirjastojen toimintaa ja taloutta tämän päivän Suomessa. Tarkastelen kirjastojen toimintaa erikokoisissa kunnissa ja erityisesti sitä, miten kirjastot tuottavat palveluita käyttämällään rahalla sekä kirjastotoiminnan panosten ja tuotosten suhdetta kirjastonkäyttöön. Tutkimuksen tarkoituksena on laatia koko maan kattava yleiskatsaus kirjastotoimintaan talouden näkökulmasta ja pohtia lisäksi kunnan kaupunkimaisuuden vaikutusta kirjastopalveluihin.

Tutkimusaineisto koostuu opetus- ja kulttuuriministeriön ylläpitämistä kirjastotilastoista, joiden tietoja tarkastelen ja vertailen eri kuntaryhmien välillä. Tutkin, miten eri mittarit käyttäytyvät erikokoisissa kunnissa ja miten ne ovat yhteydessä toisiinsa. Tarkasteltavat mittarit ilmentävät kirjastonkäyttöä, kirjastojen resursseja ja kirjastotoiminnan taloudellisuutta. Lisäksi tutkimukseni vertailutaustana toimii opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisema *Yleisten*

kirjastojen laatusuositus (2010). Laatusuosituksen tavoite on ollut toimia kirjastojen itsearvioinnin apuvälineenä. Sen on laatinut opetus- ja kulttuuriministeriön asettama työryhmä, johon kuului asiantuntijoita ministeriön kulttuuriyksiköstä, elinkeino- liikenne- ja ympäristökeskuksesta, yliopistoista sekä yleisistä kirjastoista. (mts. 7.) Esittelen tutkimuksessani myös kirjastopalveluiden toiminnan ja taloudellisuuden arvioinnin sekä lainsäädännön taustaa.

Toisessa luvussa käsitellään organisaatioiden toiminnan ja palveluiden arviointia sekä yleisten kirjastojen toimintaa talouden, palveluiden ja toiminnan arvioinnin näkökulmista. Luvussa esitellään myös joitakin keskeisiä evaluoinnin käsitteitä ja aiempaa tutkimusta. Kolmannessa luvussa käydään läpi tutkielman kannalta tärkeitä käsitteitä ja neljännessä esitellään tutkimusaineisto ja tutkimuskysymykset. Viidennessä luvussa analysoidaan tutkimustulokset ja lopuksi kuudennessa luvussa tehdään yhteenvetoa ja esitellään johtopäätökset tutkimuksen tulosten pohjalta.

2 YLEISTEN KIRJASTOJEN TOIMINTA

Tässä luvussa käsitellään yleisten kirjastojen toiminnan aiempaa tutkimustaustaa sekä esitellään kirjastotoiminnan arvioinnin syitä ja menetelmiä. Alaluvussa 2.1 pohjustetaan kirjastopalveluiden taustaa mm. lainsäädännön sekä tiedontarpeen näkökulmasta, alaluvussa 2.2 esitellään organisaatioiden toiminnan evaluoinnin periaatteita muutamien teorioiden kautta ja alaluvussa 2.3 näkökulmaa tarkennetaan koskemaan yleisten kirjastojen toiminnan arviointia.

2.1 Kirjastopalvelut Suomessa

Suomessa kirjastolainsäädäntö ja valtion rahoitus ovat taanneet yleisten kirjastojen kehittämisen tasaisesti koko maassa, harvaanasutut seudut mukaan lukien. Kansallisesti toimintaa ohjataan kirjastolain (904/1998) ja -asetuksen (406/2013) lisäksi poliittisilla linjauksilla, informaatio-ohjauksella ja harkinnanvaraisella rahoituksella. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 30.) Kirjastolain mukaan yleisten kirjastojen tehtävä on edistää jokaisen kansalaisen tasa-arvoisia mahdollisuuksia sivistykseen, kirjallisuuden harrastukseen ja elinikäiseen oppimiseen. Tavoitteena on myös edistää virtuaalisten ja vuorovaikutteisten verkkopalvelujen ja sisältöjen kehittämistä ja hyödyntämistä. (Kirjastolaki, 2§.)

Kirjasto- ja tietopalvelujen järjestäminen ja niiden lainmukaisuudesta huolehtiminen on määrätty kunnille (Kirjastolaki, 3§). Esimerkiksi kirjaston kokoelmien käyttö kirjastossa ja niiden lainaus on lain perusteella maksutonta (Kirjastolaki, 5§). Myös palveluiden arviointi on lakisääteinen velvollisuus (Kirjastolaki, 6§). Kunnat voivat järjestää kirjastopalvelut itse tai yhteistyössä muiden kuntien kanssa (Kirjastolaki, 3§). Kunnat ovat järjestäneet kirjasto- ja tietopalvelut enimmäkseen itse ja yhteisiä kirjastolaitoksia tai ostopalvelusopimuksia on vain muutamia. Kuntarajoja ylittävää laajaa yhteistyötä tehdään kuitenkin esimerkiksi kirjastojärjestelmissä, aineistohankinnassa, kuljetuksissa ja verkkopalvelujen tuottamisessa. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013a.)

Yleisten kirjastojen lisäksi Suomen kirjastoverkko koostuu tieteellisistä kirjastoista ja ammatikorkeakoulukirjastoista, erikoiskirjastoista sekä koulujen ja oppilaitosten kirjastoista. Myös erilaisissa hallinnollisissa yksiköissä ja yrityksissä on kirjastoja. Kaikille avoimia kirjastoja ovat kunnalliset ja yliopistolliset kirjastot. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013a.) Myös koulukirjastotoiminnalla on pitkä perinne kirjaston ja koulun välisessä yhteistyössä. Koska Suomi on harvaan asuttu maa, jossa on paljon pieniä kuntia, ei ole ollut taloudellisesti mahdollista

rakentaa ja kehittää samaan aikaan yleisiä kirjastoja sekä koulujen ja oppilaitosten kirjastoja. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013a.)

Yleisten kirjastojen valtakunnallisena keskuskirjastona toimii Helsingin kaupunginkirjasto. Sen tehtävä on toimia mm. yleisten kirjastojen valtakunnallisena kaukopalvelukeskuksena ja edistää yhteistoimintaa sekä yleisten kirjastojen kesken että yleisten ja tieteellisten kirjastojen välillä. Lisäksi siellä kehitetään kirjasto- ja tietopalvelujen järjestämisessä tarvittavia yhteisiä työmenetelmiä ja apuvälineitä. (Kirjastoasetus, 1§; Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013a.) Yleisten kirjastojen keskuskirjasto ylläpitää myös yhteisiä keskitettyjä palveluita, kuten luokitusjärjestelmän kehittämistä, yleisten kirjastojen verkkopalveluita (esimerkiksi www.kirjastot.fi -sivustoa) sekä toimii monikielisenä kirjastona. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013a.)

Maakuntakirjastoina toimii 18 opetus- ja kulttuuriministeriön alaisuuteen kuuluvaa yleistä kirjastoa. Jokaisessa maakunnassa on maakuntakirjasto, mutta Maarianhaminan kaupunginkirjasto ei kuulu ministeriön alaisuuteen eikä valtion rahoituksen piiriin. Maakuntakirjastot vastaavat mm. oman toiminta-alueensa yleisten kirjastojen toiminnan ja palveluiden kehittämisestä. (Kirjastoasetus, 2§; Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013a.)

Kirjastoja tarvitaan tarjoamaan ihmisille mahdollisuus hyödyntää eri aikoina syntyneitä dokumentteja sekä ylipäättään mahdollistamaan informaation pitkäjänteinen välittäminen yhteiskunnan käyttöön. Tiedontarve on keskeisin mekanismi, jolla yhteiskunnalliset olosuhteet vaikuttavat kirjastonkäyttöön (Hovi 1984b, 26). Toisaalta tiedontarve on välineellistä, ammattiin, harrastuksiin ja kansalaisena toimimiseen liittyvää, toisaalta taas itseisarvoista henkilön itsensä toteuttamiseen liittyvää. Lisäksi kirjastonkäyttö voi vastata jossain määrin yhteisöllisyyden tarpeeseen esimerkiksi kaunokirjallisten elämysten kautta. (Hovi 1984b, 26; Serola & Vakkari 2011, 94.)

Kaikkien kirjastojen toiminnot ovat käytännössä samat. Ne hankkivat asiakaskuntaansa mahdollisesti kiinnostavaa aineistoa, järjestelivät ja panevat sen esille, jotta asiakkaiden olisi mahdollista hyödyntää sitä. Kirjastojen kolme päätoimintoa ovatkin Bakerin ja Lancasterin (1991, 11) mukaan aineiston hankinta ja varastointi, aineiston identifiointi ja paikantaminen sekä aineiston esittely eri muodoissa.

Yleisten kirjastojen laatusuositus jakaa palveluja koskevat suositukset saatavuutta ja käyttöä koskeviin tavoitteisiin. Niiden mukaan kunnollinen kirjasto rakentuu neljälle peruspilarille. Nämä ovat 1) tila, jossa on asianmukaiset laitteet ja varustukset sekä ajanmukaiset kirjastojärjestelmät, 2) ajantasainen kokoelma, 3) ammattitaitoinen henkilökunta ja 4) riittävät aukioloajat. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 31, 38.)

Perinteinen kirjasto on yleensä rakennettu kokoelmia varten. Kirjastotiloille on kuitenkin viime vuosina syntynyt uusia käyttötarpeita ja vaatimuksia. Kirjastojen tärkeänä tehtävänä on alettu pitää yhteisöllisyyden rakentamista ja kaikille avointen ei-kaupallisten kohtaamispaikkojen sekä kokoontumis- ja palvelutilojen tarjoamista. Kirjastotilojen muunneltavuus onkin tärkeä ominaisuus, sillä etenkin maaseudun kirjastojen on tärkeää tarjota fyysinen tila, jossa kaikenikäisten on mahdollista opiskella omaehtoisesti ja viettää vapaa-aikaa mielekkäästi. Harvaan asutuissa kunnissa kirjastoautopalvelu täydentää kirjastoverkkoa ja voi tarjota kuntalaisille esimerkiksi internetin käyttömahdollisuuden. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 52.)

Yleisten kirjastojen aineistovalikoimat ja palvelut ovat monipuolistuneet samalla kun asiakkaiden tarpeet ja oppimistavat sekä opetusmenetelmät ovat muuttuneet. Verkkopalveluiden kehittymisen ansiosta myös kirjasto- ja tietopalvelut ovat tehokkaampia ja täsmällisempiä kuin aiemmin. Kirjastot turvaavat sivistyksellisten perusoikeuksien toteutumista tarjoamalla pääsyn tiedon ja kulttuurin lähteille, mutta sen lisäksi yleiset kirjastot takaavat myös aineistojen ajallisen syvyyden. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013a.) Yksittäisen kunnan tasolla kirjaston tarjoamat tasavertaiset mahdollisuudet vaikuttavat sekä yhteisön ja yksilön hyvinvointiin. Kulttuuria ja sivistystä tarjoamalla voidaan ehkäistä tiedollista syrjäytymistä ja vähentää digitaalista informaatiokuilua. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 17.) Palveluja tulisikin suunnitella monipuolisesti myös yhdessä muiden toimijoiden ja asiakkaiden kanssa (mts. 41).

Internetin läpimurto on aiheuttanut sen, että kirjastomaailma on ollut murroksessa ainakin 20 viime vuotta. Kirjastolla on kuitenkin paikkansa oman alueensa kulttuurielämän virikkeellisyttä vahvistamassa sekä tietoyhteiskunnan tiedon ja osaamisen tuottamisessa ja jakamisessa. (Pihlaja 2004, 24–25.) *Opetusministeriön kirjastopolitiikka 2015* (2009, 7) ennakoi, että muuntautuva kirjastotila sekä henkilökohtainen palvelu fyysisessä tilassa ja verkossa ovat tulevaisuudessakin kirjaston vahvuuksia. *Yleisten kirjastojen laatusuositus* mainitsee eräänä kirjastojen tavoitteena lisätä markkinointia ja tiedottaa palveluistaan säännöllisesti ja eri

medioita käyttäen sekä erilaisiin tilaisuuksiin ja tapahtumiin jalkautuneena. Kirjaston tulisi myös verkostoitua ja olla läsnä sosiaalisessa mediassa. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 42.)

Kirjastojenkin toiminnasta aiheutuu kustannuksia. Viime vuosina kirjastotoiminnan asukas-kohtaiset kustannukset ovat hieman nousseet kaikilta osin. Kirjastotoimen kustannusten nousu on silti ollut pienempää kuin kuntien muiden kustannusten nousu. Kirjastotoiminnan kustannuksista runsaimmin kasvoi muiden kuin henkilöstö- tai aineistokulujen osuus, joihin sisältyvät tila- ja atk-kustannukset. Yli puolet kuluista on henkilöstökuluja, mutta niistä kirjastoissa ei kuitenkaan juuri ole voitu tinkiä, sillä harvaanasutuissakin kunnissa tarvitaan perushenkilöstö. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 33–34.)

Yleisillä kirjastoilla on siis lakiin perustuva tehtävä turvata tasa-arvoisesti kuntalaisten pääsy tiedon ja kulttuurin pariin. Kuntalaisten oikeutta kirjastopalveluihin voidaan perustella myös mm. tiedontarpeella ja hyvinvointiin vaikuttavilla seikoilla. Yleisten kirjastojen ansiosta kansalaisten käytettävissä on sekä ajallisesti että sisällöllisesti monipuolista aineistoa.

2.2 Organisaatioiden toiminnan ja palveluiden arviointi

Toiminnan arvioinnin (*program evaluation*) nykymuotoinen historia sai alkunsa 1930-luvulla ja se alkoi yleistyä toisen maailmansodan jälkeen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen suosion myötä. 1980-luvulla se ei enää ollut vain yhteiskuntatieteilijöiden käyttämä menetelmä, vaan sitä alettiin hyödyntää myös erilaisissa organisaatioissa. Sittemmin arviointimenetelmien käyttö on kasvanut entisestään. (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 8–10, 28.)

Yhteiskunnallisten ilmiöiden tutkimuksessa on 1950-luvulta lähtien käytetty niin kutsuttuja sosiaali-indikaattoreita. Perinteisesti alueiden välisiä eroja on mitattu bruttokansantuotteella asukasta kohden, mutta tämä osoittautui vähitellen liian karkeaksi mittariksi. Sen vuoksi elintason ja elämän laadun mittaamiseen alettiin käyttää yksityiskohtaisempia mittareita, kuten ravitsemusta, asumista ja koulutusta. (Hovi 1984b, 14.)

Toiminnan arvioinnissa tarkastellaan toiminnan vaikuttavuutta systemaattisesti tavoilla, jotka ottavat huomioon poliittisen ja organisaationaalisen ympäristön. Tarkoitus on myös tuottaa tietoa yhteiskunnallisesta toiminnasta, jotta yhteiskuntaoloja voitaisiin parantaa. (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 16–17.) Yleisessä merkityksessä toiminnan arvioinnissa on kyse

tarkasteltavan kohteen arvon, määrän, laadun, merkittävyyden tai tilan tutkimisesta tietyllä kriteerillä. Arviointi on esimerkiksi asioiden, prosessien tai ilmiöiden vertailua, eikä tarkasteltavien kohteiden tutkimista itseisarvona. (Savolainen 1991, 6.)

Organisaation toiminnan evaluoinnin perimmäinen tavoite on erottaa tehokkaat ja tuottoisat toimintatavat tehostomista ja tuottamattomista sekä suunnitella ja ottaa käyttöön uusia keinoja parantaa toimintaympäristöä (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 3). Arvioinnin kautta pystytään paremmin toteamaan vallitseva tilanne ja mahdollisesti muuttamaan toimintatapoja arvioinnin tulosten perusteella. Tällaista evaluointia tarvitaan niin pienissä paikallisissa projekteissa kuin laaja-alaisessa valtakunnallisessa toiminnassakin yhteiskunnallisen toiminnan eri tahoilla. (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 6).

Etenkin julkisella sektorilla mittauksen ongelma on määrittää, mikä panos vastaa mitään hyötyä ja päinvastoin. Palvelujen erottelu tutkimattaviksi osiksi on usein mahdotonta, kun palvelujen tuotanto ja kulutus tapahtuvat lähes samaan aikaan. Ei myöskään ole helppoa määrittellä, ketkä kaikki palveluista lopulta hyötyvät ja millä aikavälillä hyödyt tulisi ottaa huomioon. (Savolainen 1991, 9.)

Savolainen esitteli tutkimuksessaan *Yleisten kirjastojen tuloksellisuuden arviointi ja mittaaminen: käytäntöjä ja ongelmia* erilaisia organisaatioiden toiminnan arvioimisen ja mittaamisen malleja. *Monien sidosryhmien mallissa* organisaatiota pidetään sitä tehokkaampana, mitä paremmin sille tärkeiden sidosryhmien tarpeet ja vaatimukset tyydytetään. Toisaalta tämä vaatimus itsessään saattaa aiheuttaa tehottomuutta, sillä organisaatio joutuu uhraamaan voimavaroja eri näkökulmien yhteensovittamiseen. Kompromissien takia ei välttämättä päädytä tehokkaimpaan tai taloudellisimpaan ratkaisuun, vaan pitää ottaa huomioon erilaiset taustalla vaikuttavat poliittiset aspektit. Tämä malli soveltuu parhaiten julkisen sektorin organisaatioiden, kuten kirjastojen, tarkasteluun. (Savolainen 1991, 10–11.) Monien sidosryhmien tarpeet huomioon ottava tarkastelu painottaa evaluoinnissa laadullisia asioita, jolloin päähuomion kohteeksi nousevat tällöin asiakkaiden tarpeet ja asenteet. Asiakkaiden tyytyväisyyden ja palveluiden kritiikin perusteella toiminnan onnistuneisuudesta voidaan tehdä johtopäätöksiä ainakin yleisellä tasolla. (mts. 1991, 11.)

Baker ja Lancaster jakavat evaluoinnin makro- ja mikroevaluointiin. *Makroevaluointi* on luonteeltaan kuvailevaa ja mittaa, miten onnistuneesti jokin järjestelmä toimii. Tällaisen arvioinnin tulokset voidaan usein esittää kvantitatiivisesti esimerkiksi toteutuneiden kauko-

lainapalvelujen prosenttiosuuksina. Onnistumisen todennäköisyyttä voidaan arvioida määrittelemällä erilaisiin tilanteisiin liittyviä todennäköisyyksiä. Voidaan arvioida esimerkiksi millä todennäköisyydellä asiakkaan etsimä teos kuuluu kirjaston kokoelmaan, millä todennäköisyydellä nide on hyllyssä ja millä todennäköisyydellä asiakas löytää niteen. (Baker & Lancaster 1991, 9.)

Mikrovaluointia käytetään diagnosoimaan ja selvittämään, miten ja miksi järjestelmä toimii tietyllä tasolla. Mikrovaluointi on tarpeen, jos arviointituloksia on tarkoitus käyttää järjestelmän suorituskyvyn parantamiseen, sillä siinä tarkastellaan suoriutumiseen vaikuttavia tekijöitä. Oleellista on tunnistaa syyt, miksi tietyissä asioissa epäonnistutaan. Asiakas ei esimerkiksi saanut tiedonhakupyyntöönsä riittävää vastausta, koska kirjastonhoitaja ei käyttänyt tarpeeksi aikaa asiakkaan varsinaisen tiedontarpeen selvittämiseen, käytti huonoa hakumenetelmää tai oli liian kiireinen auttaakseen asiakasta etsimään kirjan hyllystä. (Baker & Lancaster 1991, 9.)

Oma tutkielmani edustaa makrovaluointia. Tutkimuksessa keskitytään kuvailemaan kvantitatiivisesti yleisten kirjastojen tilannetta, jolloin tulosten syihin ja seurauksiin ei voida syventyä kovin yksityiskohtaisesti. Myös hyödyntämäni aineisto soveltuu luonteeltaan paremmin määrälliseen tutkimukseen.

2.2.1 Arvioinnin käsitteitä

Toiminnan arvioinnin käsitteet ovat usein monitulkintaisia ja niiden sisältö saattaa hieman vaihdella riippuen määrittelijästä. Savolainen toteaa, että arvioinnin keskeisimmät käsitteet ovat samalla ongelmallisimpia, sillä ne kuuluvat samaan käsiteperheeseen ja ovat siten luontevasti määriteltävissä ainoastaan toistensa kautta. Hän nostaa tutkimuksessaan yläkäsitteeksi *tuloksellisuuden* ja määrittelee muut käsitteet suhteessa siihen. (Savolainen 1991, 11.)

Yleisten kirjastojen laatusuosituksen mukaan kirjastotoiminnassa tuloksellisuus tarkoittaa mm. kunnallisen toiminnan päämäärien saavuttamista ja yhteiskunnallista vaikuttavuutta. Kirjaston perustehtävät hoidetaan taloudellisesti ja laadukkaasti ja henkilöstö on osaavaa, hyvinvoivaa, motivoitunutta ja sitoutunutta. Tuloksellisuuden kehittämisen päämäärä on kehittää palveluita vastaamaan käyttäjien ja kuntalaisten tarpeita. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 16.)

Tuloksellisuus voidaan jakaa ulkoiseen ja sisäiseen tuloksellisuuteen. Ulkoista tuloksellisuutta on *vaikuttavuus* suhteessa kansalaisten tarpeisiin, asetettuihin tavoitteisiin ja palveluiden saatavuuteen. Sisäinen tuloksellisuus koostuu *taloudellisuudesta* ja *tuottavuudesta*. Taloudellisuudella tarkoitetaan tuotosten ja kustannusten välistä suhdetta. Sillä mitataan, paljonko euroja tietyn tuotoksen aikaansaamiseksi käytetään, siis mitkä ovat palvelun tai toiminnan yksikkökustannukset. (Savolainen 1991, 12–13; Sinkkonen & Kinnunen 1994, 112.)

Taloudellisuus ja tuottavuus voidaan nähdä toistensa käänteislukuina (Sinkkonen & Kinnunen 1994, 112). Tuottavuutta (*efficiency*) kutsutaan myös suorituskyvyksi. Sen kannalta keskeistä on, miten paljon palvelusuoritteita pystytään tuottamaan tietyllä panoksella. Sitä voidaan mitata mm. jakamalla kokonaislainaus hankintamäärärahalla. Tuottavuudelle keskeistä on, tehdäänkö asiat oikein. Vastaukset tähän kysymykseen kuvaavat usein toiminnan sujuvuutta ja ripeyttä. Niitä ei kuitenkaan ole järkevää tarkastella itseisarvoina, vaan vertailemalla useampia mahdollisia toimintatapoja. (Savolainen 1991, 12–14.)

Kirjaston toiminta voidaan jakaa teknisiin ja julkisiin palveluihin. Teknisiä palveluita ovat mm. kokoelmanhoito, aineiston luokittelu ja luettelointi sekä aineiston fyysinen huolto. Niiden katsotaan olevan kirjastotoiminnan *panoksia* (*inputs*). (Baker & Lancaster 1991, 12.) Rubin (2006, 4) määrittelee panokset tilastollisesti mitattaviksi resursseiksi, joita kirjasto käyttää voidakseen tarjota palveluita. Ne muodostuvat kustannuksista ja tuotannon tekijöistä. Panoksia ovat siis myös esimerkiksi eri aineistolajeihin käytettävät rahamäärät tai henkilötövuosien määrä. *Tuotokset* (*outputs*) ovat toiminnasta syntyneitä suoritteita, joita kirjasto tuottaa panoksillaan. (Savolainen 1991, 12.) Näitä ovat kirjastotoiminnan julkiset, asiakkaille näkyvät palvelut, kuten hyllyihin järjestetyt kirjat, tietopalvelu, aineiston lainaus ja palautus (Baker & Lancaster 1991, 12). Panoksia lisäämällä voidaan lähes aina lisätä tuotoksiakin (Rubin 2006, 4).

Toiminnan *tulos* (*outcome*) on Rubinin (2006, xiv) mukaan asiakkaan saama hyöty, joka ilmentää palvelun vaikuttavuutta mm. lisääntyneinä tietoina, taitoina ja muuttuneina asenteina. Kirjastotoiminnassa tulos voi olla esimerkiksi juuri kirjastosta saatava hyöty asiakkaan elämässä. Kirjastonkäytön hyötyjä saattavat olla esimerkiksi kirjastosta hankitun tiedon tai aineiston käyttö johonkin tiettyyn tarkoitukseen, kuten opiskeluun, työhön ja vapaa-aikaan. (Serola & Vakkari 2011, 20.) Tulos voidaan havaita kohderyhmän käyttäytymisestä tai yhteiskuntaoloista. Se on varsinaisesta tarkastelun kohteesta irrallinen ilmiö, joka voisi tapahtua myös ilman tarkasteltavaa toimintaa. On muistettava myös, että mitään muutosta ei välttämät-

tä tapahdu, tai muutokset voivat johtua muista tekijöistä. Tämä on otettava huomioon toiminnan tuloksia tarkasteltaessa. (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 205.)

Tuloksellisuuden ulkoinen osuus, vaikuttavuus, riippuu tulosten ja panosten suhteesta sekä siitä, missä määrin organisaatio saavuttaa tavoitteensa tai miten sen tuotokset vaikuttavat asiakkaiden tyytyväisyyteen ja käytökseen. Vaikuttavuuden tutkimista on esimerkiksi tarkastella, kuinka suuri osa kuntalaisista on kirjaston asiakkaita. Keskeinen kysymys on, tehdäänkö oikeita asioita. (Savolainen 1991, 13–14.) Toiminnalla saavutettu vaikutus voi olla sosiaalista tai taloudellista (Brophy 2006, 77). Sinkkonen ja Kinnunen (1994, 115) puolestaan jakavat vaikuttavuuden yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen ja asiakasvaikuttavuuteen, eli asiakaspalvelukykyyn. Kirjastoalalla vaikutukset ja hyödyt ovat usein epäsuoria ja näkyvät vasta pitkän ajan kuluttua, joten niiden arviointi on hankalaa (Savolainen 1991, 14). Lisäksi vaikuttavuuden arviointi eri kirjastojen välillä on luotettavaa vain, jos tarkasteltavat muuttujat ovat kaikissa kirjastoissa samankaltaisia (Poll & Boekhorst, 1996, 39).

Laatu ja tehokkuus eivät välttämättä kulje käsi kädessä. Kirjasto voi tarjota korkealaatuisia palveluita, vaikka se käyttäisi voimavarojaan tehottomasti. Toisaalta tehokkuuteen nähden matalat kustannukset eivät takaa palvelun käyttäjien tyytyväisyyttä. Kirjastopalveluiden arvioinnissa olisikin tärkeää huomioida sekä laatu että kustannukset. (Poll & Boekhorst (1996, 34; 40.)

Toiminnan tuloksellisuutta ei siis ole hedelmällistä tarkastella vain yhden kriteerin perusteella. Juntunen ja Saarti (2012, 122) jakavat kirjastotoiminnan tilastotunnusluvut seitsemään ryhmään. Myös tälle pro gradu -tutkielmalle yhteisiä tarkasteltavia tunnuslukutyyppejä ovat *resurssi-*, *tuotos-* ja *taloudellisuustunnusluvut*. Resurssitunnusluvut eli panosmittarit mittaavat resurssipanoksia, kuten kokoelmien laajuutta, aukiolotunteja ja henkilötyövuosia. Tuotostunnusluvut mittaavat resursseilla tuotettuja palveluita, kuten lainojen määrää, verkkokäyntejä ja fyysisiä käyntejä. Taloudellisuustunnusluvut mittaavat palveluiden tuottamisen taloudellisuutta, kuten lainan tai kirjastokäynnin hintaa. (Juntunen & Saarti 2012, 122.)

Lisäksi Juntunen ja Saarti mainitsevat kattavuus-, tehokkuus-, tuottavuus- ja vaikuttavuustunnusluvut. Kattavuutta ilmaisevat mm. aktiivisten käyttäjien osuus potentiaalisista käyttäjistä sekä tilojen tai laitteiden käyttöaste. Tehokkuutta voidaan mitata tarkastelemalla esimerkiksi lainattujen kirjojen osuutta kokoelmasta, aineistohankintojen mediaaniaikaa tai teosten lainakertojen mediaanimäärää. Tuottavuutta voidaan mitata vertailemalla mm. yksittäisen kirjaston

lainan hintaa muiden kirjastojen lukuihin tai kansalliseen keskiarvoon, tai kirjaston sisäisesti vertailemalla eri vuosien tuotoksia samoilla resursseilla. Vaikuttavuutta taas voidaan mitata tutkimalla kirjastopalveluiden vaikutusta opiskelijoiden valmistumisaikaan tai kuntalaisten koulutustason nousuun. (Juntunen & Saarti 2012, 122.)

Tuloksellisuutta ja taloudellisuutta sekä niiden osa-alueita voidaan siis jaotella monin eri tavoin näkökulmasta riippuen. Tässä tutkielmassa keskityn lähinnä taloudellisuuden ja tuottavuuden tarkasteluun.

2.2.2 Arvioinnin erityispiirteitä

Yhteiskunnallisen palvelutoiminnan tarkoitus on eräänlainen hyvänteko, yhteiskuntaolojen parantaminen tai sosiaalisen ongelman ratkaisu. Siksi toiminnan arvioinnissa tulisikin kiinnittää huomiota organisaation suoritukseen sosiaalisen hyödyn pohjalta. Toiminnan arvioinnissa voidaan tarkastella toiminnan tarpeellisuutta, suunnittelua, toteutusta, palvelun laajuutta, vaikutusta, tuloksia tai tehokkuutta. (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 18.)

Tarve toiminnan mittaamiseen ja arviointiin syntyy Ikosen mukaan sekä sisäisistä että ulkoisista syistä. Ulkoisia tahoja ovat erityisesti ne, jotka päättävät kirjastotoiminnan rahoituksesta. Kirjaston sisällä toiminnan mittausta taas tarvitaan päätöksenteon tueksi, varsinkin silloin, kun palveluita monipuolistetaan, mutta resurssit pysyvät rajallisina. (Ikonen 1991, 9–10.) Arvioinnin hyötynä on organisaation toiminnasta prosessin aikana saatava informaatio, jonka perusteella toimintaa pystytään edelleen suunnittelemaan ja kehittämään. Saatua informaatiota voidaan myös käyttää perusteluna toiminnan jatkamiselle. (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 21.)

Koska yhteiskunnassa on monia erilaisia palveluita, jokaisen kohdalla tulisi erikseen pohtia, minkä tyyppinen arviointi on paikallaan ja mikä vastaa kulloisenkin organisaation tarpeita. On myös otettava huomioon arvioinnin tarkoitus ja kenen käyttöön informaatiota halutaan tuottaa. Toiminnan arviointi ei siis ole suoraviivaista, vaan se pitää räätälöidä erikseen arvioinnin kohteen mukaan. (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 18–19.) Jotta mittaustuloksista voidaan kunnolla hyötyä, on tärkeää tiedostaa myös mittaamisen syyt. Mittaamisen tulisikin olla aina osa arviointia, jolloin tulosten perusteella voidaan tutkia asetettujen tavoitteiden toteutumista ja käytettyjen keinojen sopivuutta. Arvioinnin on oltava suhteessa tavoitteisiin ja päämääriin, joiden puolestaan tulisi heijastaa arvoja, joihin toiminnalla pyritään. (Ikonen 1991, 10.) Hy-

vän valmistelun ansiosta pystytään myös mielekkäämmin hyödyntämään arvioinnin tuloksia, eikä ehkä yhtä helposti jouduta tilanteeseen, jossa arviointia suoritetaan vain tavan vuoksi ja tulosten hyödyntäminen laiminlyödään (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 20).

Arvioinnin suunnittelussa pitäisi siis kiinnittää huomiota ensinnäkin kysymyksiin, joihin arvioinnilla halutaan saada vastauksia. Hyvät arviointikysymykset ovat asianmukaisia ja mielekkäitä. Niiden avulla voidaan tunnistaa, onko suorituksen taso odotuksenmukainen ja edustaako se niitä toiminnan alueita, joilla on perusteltua odottaa tuloksia. Kysymysten pitää myös tuottaa tarpeeksi konkreettisia, yksityiskohtaisia ja mitattavissa olevia vastauksia, jotta niistä voidaan johtaa relevanttia tietoa. (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 70–71.) Tärkeitä kysymyksiä ovat mm. kenen tarpeisiin toimintaa järjestetään, miten tarpeisiin on vastattu, miten toiminta on toteutettu, millainen vaikutus sillä on ollut, onko toiminta ollut tehokasta ja kuinka suuret kulut sillä on ollut. Lisäksi tulee päättää menetelmät, joilla arviointi tehdään. Myös menetelmät kannattaa valita siten, että ne palvelevat arviointia mahdollisimman kattavasti. Osa arvioinnin suunnittelua ja toteutusta on sidosryhmien kanssa kommunikointi. (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 33.)

Myös mittarit on valittava huolellisesti, jotta ne kuvaisivat riittävän hyvin mitattavaa ilmiötä. Rossin et al. mukaan jotkin ad hoc -mittausmenetelmät, kuten tilastoista poimittujen mittarien käyttö, ovat hyvinkin yksiselitteisiä, eikä niiden kelpoisuutta yleensä tarvitse erikseen perustella. Kattavuus, luotettavuus ja vertailukelpoisuus on silti muistettava. (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 218.) Myös tässä tutkielmassa hyödynnetään tilastoihin perustuvia mittareita.

Tehokkuutta ja hyötyjä voidaan evaluoida joko ennen toiminnan alkamista (*ex ante*) tai sen päättymisen jälkeen (*ex post*) (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 336). Etukäteen evaluoitaessa kustannukset ja hyödyt on arvioitava ja mahdollisesti hyödynnettävä pilottiohjelmien tai samankaltaisten projektien tuloksia. Jälkikäteen arvioitaessa voidaan käyttää toteutuneita lukuja. Tulosten muuttaminen rahalliseksi mittariksi on kuitenkin vaikeampaa kuin panosten muuttaminen. Hyötyjen sijaan kannattaakin tarkastella tehokkuutta. (mts. 339–340.) Tämä tutkimus edustaa jälkikäteen tehtävää arviointia. Tutkimuksessa käytettävät mittarit ovat osittain rahassa mitattavia.

Evaluointi todennäköisesti lisääntyy tulevaisuudessa. Erilaisia palveluja suunniteltaessa on alettu suhtautua yhä skeptisemmin pelkkään maalaisjärkeen ja totuttuihin menetelmiin perustuvaan toiminnan kehittämiseen. Myös yhteiskuntatieteelliset mittausmenetelmät ja tieto

alalla ovat kehittyneet. Lisäksi evaluoinnin avulla voidaan parantaa yhteiskunnan olosuhteita ja toisaalta ottaa huomioon rajallisten resurssien aiheuttamat ongelmat. (Rossi & Lipsey & Freeman 2004, 418.)

2.3 Kirjastotoiminnan arviointi

Alaluvussa 2.3.1 kerrotaan aiemmasta kirjastotoiminnan arviointia koskevasta tutkimuksesta. Alaluvussa 2.3.2 käsitellään kirjastotoiminnan suunnitteluun ja arviointiin vaikuttavia asioita Suomessa. Näitä ovat mm. lainsäädäntö ja yhteiset tavoitteet ja suositukset.

2.3.1 Aiemman tutkimuksen esittelyä

Kirjastotoiminnassa suunnittelun ja arvioinnin kysymykset nousivat laajan ja systemaattisen keskustelun kohteeksi 1950- ja 1960-luvuilla. Kahden seuraavan vuosikymmenen aikana keskeiseksi nousi vaatimus, että myös julkisen sektorin organisaatioiden on kyettävä osoittamaan tarpeellisuutensa saavuttamallaan tuloksilla, eikä pelkällä olemassaolollaan. Julkisen tuotanto- ja palvelutoiminnan uudistamisen erääksi keinoksi otettiin liike-elämästä peräisin olevien tehokkuus- ja tuloksellisuusperiaatteiden soveltaminen. Toiminnan tehokkuuteen ja tuloksellisuuteen kohdistuva huomio lisääntyikin merkittävästi myös kirjasto- ja informaatioalalla. 1990-luvulla kirjastojen huolia lisäsivät paineet muuttaa palveluja maksullisiksi sekä samalla lisätä palvelutarjonnan kattavuutta ja monipuolisuutta. Tästä on seurannut, että tuloksellisuudesta on tullut kirjastojenkin palvelutoiminnan keskeinen tavoite ja toiminnan kehittämisen lähtökohta. (Savolainen 1991, 1–3.) Kirjasto saa lähes kaikki varansa ulkopuolisista lähteistä ja 1980-luvun lopulla kirjastojen toimintamuodot lisääntyivät, mistä johtuen myös rahoitettavia panoksia ja tuotoksia oli aiempaa enemmän. Lisäksi kirjastossa sama työ voidaan tehdä eri tavoin, jolloin toimintaa arvioimalla pyritään valitsemaan tehokkain tapa. (Ikonen 1991, 9.) Kirjastot käyttävät arviointituloksia myös vertaillakseen niitä muiden samankaltaisten kirjastojen tuloksiin sekä kirjastojen yleiseen tasoon (Baker & Lancaster 1991, 3).

Tilastoinnilla on kirjastotyössä pitkät perinteet ja tilastoja on käytetty hyväksi myös palvelujen arvioinnissa. Varsinainen kirjaston toiminnan arviointi ja mittaaminen alkoi jo 1960-luvun lopulla. Alan tutkimus on sittemmin ollut vilkasta etenkin Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa sekä Saksassa ja Pohjoismaissa. (Ikonen 1991, 11.) Tutkimusten pohjalta luotiin kirjastostan-

dardeja, joiden tarkoitus oli luoda toiminnalle yleiset kehykset ja määritellä vähimmäisresursit (Hovi 1984a, 33).

Toiminnallisen suunnittelun ja suoriteperustaisen budjetoinnin yleistyttyä myös kirjastoille myönnettyjä varoja alettiin suhteuttaa entistä enemmän suoritteisiin. Aluksi mittarina käytettiin lähinnä kotilainauksien määrää, mikä oli ymmärrettävää, sillä aineiston lainaus oli kirjastojen keskeisin tehtävä ja helposti mitattavissa. Kotilainauksien määrän katsottiin lisäksi sisältävän implisiittisesti myös kaiken muun kirjastotoiminnan. Hovi huomauttaa kuitenkin, että jos kotilainojen määrä ei olekaan suhteessa muuhun kirjastonkäyttöön, toiminnan monipuolistuminen voi vääristää ja alentaa suoritemittarin arvoja, mikä puolestaan vaikuttaa toimintaedellytyksiin määrärahojen vähenemisenä. (Hovi 1984b, 14–15.) Ikonen (1991, 42) toteaa, että ihanteellinen kirjastotoiminnan mittari olisi validi, sen vaatimat tiedot olisivat helposti kerättävissä, se kattaisi kaikki kirjastotoiminnan keskeiset puolet ja se voitaisiin esittää numeerisesti. Tällaista yksittäistä mittaria ei kuitenkaan ole, sillä kirjastotoiminta on hyvin monimuotoista. Kirjastotoiminnan monimuotoisuudesta ja vaikeasta mitattavuudesta huolimatta Hovi (1984a, 61) toteaa, että päätöksentekijät ymmärtävät helpon numeroiden muodossa annettuja raportteja, mikä puoltaa edelleen tilastoinnin merkitystä.

Hovi selvitti tutkimuksessaan *Yleiset kirjastot 1969–1981: Kehityslinjoja ja vaikutusyhteyksiä* (1984b) yleisten kirjastojen toimintaa ja käyttöä kuvaavien muuttujien suhteita ja yhteyksiä yhteiskunnallisiin ilmiöihin. Hän pohti yleisten kirjastojen tehtäviä ja roolia yhteiskunnassa ja sekä yhteiskunnan että kirjastolaitoksen kehitystä 1970-luvun aikana. Lähemmin tarkasteltavia ilmiöitä olivat etenkin kirjaston sisäisten ominaisuuksien yhteys kotilainojen määrään sekä yhteiskunnallisten olosuhteiden vaikutus kirjastonkäyttöön. (Hovi 1984b, 161.)

Hovi vertaili kirjastorahoituksen ja kotilainojen määriä vuosina 1962–1981 ja totesi, että niiden välillä oli selkeä yhteys (Hovi 1984b, 71). Hän havaitsi myös, että aikuisten tietokirjalainaus oli vahvasti yhteydessä moniin kirjastolaitoksen kehittyneisyyttä kuvaaviin muuttujiin, kuten kirjastonhoitajan päätoimisuuteen, maaseudun kirjastoautotoimintaan, palkkausmenoihin ja kokoelman monipuolisuuteen. Sillä voitaisiin näin ollen mitata kirjastotoiminnan laatua paremmin kuin kotilainojen määrällä. (Hovi 1984b, 99.)

Tutkimus osoitti, että kyseisenä ajanjaksona kirjaston toimintaan käytetyt rahat ja muut voimavarat olivat suorassa suhteessa lainojen määrään. Lainojen määrä siis kasvoi aina menojen kasvaessa, riippumatta siitä, mihin kirjaston osa-alueeseen rahaa käytettiin. (Hovi 1984b,

155–156.) Toisaalta 1990-luvullakin lainausmäärät nousivat, vaikka määrärahoja leikattiin laman vuoksi. Mäkinen (1999, 175) toteaa, että ajoissa tehdyillä investoinneilla on mahdollista turvata kirjastopalvelut vaikeiden aikojen yli ja jopa jonkin aikaa kasvattaa kirjastonkäyttöä määrärahojen vähentymisestä huolimatta.

Yleisten kirjastojen määrä oli huipussaan vuonna 1962, jolloin Suomessa oli yli 4 000 yleistä kirjastoa. Näistä noin 3 000 oli sivu- ja laituskirjastoja. Vuosien kuluessa etenkin sivukirjastojen määrä vähentyi runsaasti. Kirjastoautotoiminnan ansiosta lainauspaikkojen määrä ei kuitenkaan ole vähentynyt. (Pihlaja 2004, 44.) Hovin tarkasteleman 12 vuoden aikana Suomen kuntiin hankittiin noin 190 kirjastoautoa, joista kukin korvasi keskimäärin 8 sivukirjastoa. Suurin osa autoista hankittiin vuoteen 1977 mennessä, jonka jälkeen niiden lisäys oli satunnaista ja kirjastoautotoiminta alkoi taantua. Kirjastoautojen käyttöönotto vaikutti lainauksen rakenteeseen lähinnä maaseudun haja-asutusalueella. (Hovi 1984b, 50; 70.) Vuosien 1978–1981 aikana kirjastoautolainojen määrä laski kaupungeissa ja pysyi ennallaan muissa kunnissa. Samaan aikaan sivukirjastoihin alettiin perustaa päätoimisia kirjastonhoitajan virkoja ja sivukirjastot alkoivat elpyä. (Hovi 1984b, 51.)

Hovin tutkimuksessaan esittämä yleiskatsaus osoitti, että muutokset kirjastotoiminnan kehityksessä 1970-luvulla olivat hyvin rajuja. Maaseudulla kirjastoverkko uudistui lähes täydellisesti ja sekä tarjonta että käyttö nousivat kaupunkien tasolle, vaikka kasvu oli nopeaa kaupungeissakin. Eriarvoisuus maaseudun kuntien välillä kuitenkin kasvoi ja etenkin ne alle 3000 asukkaan kunnat, joissa kirjastoa hoidettiin sivutoimisesti, jäivät jälkeen yleisestä tasosta. (Hovi 1984b, 69.)

Pääkirjaston aukioloaika korreloi Hovin mukaan suhteellisen voimakkaasti lainojen määrän kanssa, mutta muuttuja oli riippuvainen kunnan koosta. Kokoelman suuruuden yhteys lainaukseen sen sijaan oli vuodesta toiseen vakaa. Yhteys katosi, kun kokonaismenojen vaikutus otettiin huomioon. Asukaslukuun verrattuna suuret kokoelmat lisäsivät lainausta vain kunnissa, joissa kirjastolla oli käytettävissään muitakin resursseja. Etenkin maaseudulla aineiston monipuolisuudella oli suuri merkitys. Äänitekokoelmien sekä sanoma- ja aikakauslehtien määrä korreloi vuonna 1981 lainauksen kanssa voimakkaammin kuin hankittujen kirjojen määrä. (Hovi 1984b, 78.)

Hovi käytti regressioanalyysiä tarkastellakseen lainausaktiivisuutta selittävien tekijöiden yhteiskorrelaatioita. Muuttujat, jotka hän valitsi analyysiin aiempien analyysien perusteella,

olivat palkkausmenot, hankinnat, äänitekokoelman suuruus, luokkakäynnit ja autolainojen osuus. Näillä muuttujilla saattoi olla omaa vaikutusta lainaukseen. (Hovi 1984b, 91–92.) Vuonna 1969 palkkamenot selittivät 60 % lainojen määrän vaihtelusta, mutta vuonna 1981 enää 30 %. Kaupungeissa lainojen määrää selittivät myös kirjahankintojen määrä ja maaseudulla kirjastoautot ja äänitteiden määrä. Yksittäisistä muuttujista kokonaismenot selittivät parhaiten lainojen määrää. (mts. 92–93.) Linausaktiivisuutta lisäsivät palkkausmenojen lisäksi kirjastonhoitajan päätoimisuus sekä maaseudulla kokoelman monipuolisuus. Kokoelman suuruus ei niinkään vaikuttanut lainaukseen, toisin kuin hankintojen määrä. (mts. 98–99.)

Peltonen käsitteli pro gradu -tutkielmassaan rahoituksen yhteyttä kirjastojen ominaisuuksiin ja kirjastonkäyttöön. Muuttujien välisiä yhteyksiä tarkasteltiin korrelaatiokertoimien ja lineaarisen regressioanalyysin avulla. Tulokset osoittivat, että kirjastorahoituksen suuruus oli yhteydessä sekä kirjaston käyttöön että ominaisuuksiin. Kirjaston rahoituksella oli yhteyttä kunnan taloustilanteeseen ja hieman myös maaseutumaisuuteen. Syynä oli todennäköisesti harvan asutuksen vaikutus kirjastotoiminnan tehokkuuteen. Kirjastorahoituksen suuruus oli vahvasti yhteydessä henkilötyövuosien määrään. Myös kirjastopalveluiden saavutettavuus, kokoelman suuruus ja hankintojen määrä olivat selkeästi yhteydessä kirjastorahoitukseen. Kirjastorahoituksen suuruus oli yhteydessä myös kirjastonkäyttöön. Korkearahoitteisella kirjastolla oli enemmän lainoja ja käyntejä kuin matalarahoitteisella. (Peltonen 2009, 49.)

Peltonen (2009, 50) ei havainnut yhtä vahvaa yhteyttä henkilöstökulujen ja lainauksen välillä kuin Hovi (1984b, 92), mutta henkilöstön määrä oli ainut kirjaston ominaisuuksia kuvaava muuttuja, joka oli tasaisesti yhteydessä lainojen, lainaajien ja käyntien määrään. Hovi (1984b, 78) totesi myös kokoelman suuruuden vaikuttavan kirjastonkäyttöaktiivisuuteen, mutta Peltosen (2009, 50) tulosten mukaan yhteys jäi heikoksi. Myös saavutettavuuden on havaittu olevan yhteydessä kirjastonkäyttöön (Hovi 1984b, 78–79), mutta Peltosen (2009, 51) tulosten pohjalta tätä yhteyttä ei havaittu. Kirjastonkäytön tärkeimmiksi taustamuuttujiksi todettiin henkilökunnan määrä ja multimedia-aineiston suuri osuus (Peltonen 2009, 51).

2.3.2 Kirjastotoiminnan suunnittelu ja arviointi

Vaikka kirjasto palvelulaitoksena onkin monelle kuntalaiselle itsestäänselvyys, näiden palvelujen sisältö ei ole kovin helposti määriteltävissä. Kirjastojen palvelut ovat niin monimuotoisia, että kaiken kattavaa määritelmää on hyvin vaikea laatia. Pihlaja toteaa, ettei kirjastopalveluja luokiteltu 1980- tai 1990-luvuilla kuntien asiakirjoissa peruspalveluiksi. Nykyään kirjas-

topalvelut kuuluvat kulttuuri- ja sivistyspalveluihin, jolloin niillä oma merkityksensä kuntien vetovoiman lisäämisessä. Elinikäinen oppiminen ja itsensä kehittäminen ovat nousseet tärkeiksi tavoitteiksi ja siksi myös kirjasto- ja tietopalvelujen merkitys on korostunut. (Pihlaja 2004, 28.)

Kirjastoa käytetään sitä enemmän, mitä paremmin se on saavutettavissa ja mitä paremmin sen palvelumuodot ja kokoelmat vastaavat käyttäjien tarpeita. Kirjaston tarjonta riippuu paljon käytettävissä olevista määrärahoista. Tarjonnan laatu sen sijaan riippuu kirjaston henkilökunnan ammattitaidosta, osaamisesta ja asenteesta. (Hovi 1984b, 28.) 2000-luvun alussa kirjastomaailmassa alettiinkin tuntea tarvetta uudistua, sillä kirjastojen tehtävät ja paikka yhteiskunnassa olivat vähitellen muuttuneet. Kirjastojen on pitänyt oppia markkinoimaan itseään tehokkaammin. Kirjastojen toimintaa arvioimalla voidaan havaita niiden vahvuudet ja ottaa ne huomioon myös mm. kirjastojen viestinnässä. (Weingand 2002, 9–11.)

Yleisten kirjastojen laatusuosituksen mukaan koko maan kirjastopalveluverkossa on kymmenen viime vuoden aikana tapahtunut useita muutoksia. Palvelupisteiden määrä on vähentynyt yli 8 prosenttia, jos lasketaan kaikki kirjastojen palvelupisteet (pääkirjastot, lähikirjastot, laitoskirjastot ja muut palvelupisteet). Kuntaliitokset selittävät reilun neljänneksen pääkirjastojen määrän vähenemisestä kun taas lähikirjastojen määrä on kasvanut lähes yhtä paljon. Lähikirjastoverkon näennäinen kasvu johtuu siitä, että entiset pääkirjastot ovat muuttuneet uuden kunnan lähikirjastoiksi ja toisaalta siitä, että tilastointiperusteet muuttuivat tarkasteluajanjakson aikana. Uusia lähikirjastoja sen sijaan ei juuri ole rakennettu. Todellista vähene mistä on puolestaan tapahtunut kirjastoautopalvelujen tarjonnassa, joka on supistunut noin 25 prosenttia. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 32.)

Julkisten palvelujen laatusuosituksiin on kirjattu palveluiden tuottamisen periaatteet. Julkishallinnon lähtökohta on kansalaisten oikeus niin laadukkaaseen palveluun kuin kustannuksiin nähden on mahdollista. Toinen lähtökohta on, että julkisen palvelun tuottajan on parannettava toimintaansa. Erityisesti taloudellisten taantumien aikaan kirjastojenkin on kyettävä osoittamaan, että niukat käytettävissä olevat varat suunnataan oikein ja vaikuttavasti. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 5.)

Kirjastotoiminnan suunnittelussa tarkoituksena on arvioida, mitä kuntalaiset tarvitsevat ja pohtia, miten kirjasto voisi yhteistyössä muiden kunnan elinten kanssa vastata näihin tarpei-

siin. Kirjastotoiminnan suunnittelussa pitäisi kuitenkin kysyä kattavasti myös eri asiakasryhmien mielipiteitä, eikä vain päättäjien tai kirjaston henkilökunnan. (Rubin 2006, xiv.)

Myös yleisten kirjastojen arvioinnin viitekehyksen mukaan palvelujen arvioinnin tarkoituksena on asiakaslähtöisyys sekä tehokkuuden, tuloksellisuuden, tuottavuuden ja vaikuttavuuden osoittaminen. Arvioinnin kautta myös palvelut pystytään kattavammin pitämään ajan tasalla ja ennakoimaan tulevat palvelutarpeet. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 11.)

Kirjastolainsäädäntö velvoittaa kuntia arvioimaan kirjasto- ja tietopalveluitaan. Arvioinnin tarkoitus on parantaa kirjasto- ja tietopalvelujen saatavuutta ja tukea niiden kehittämistä. Samalla voidaan seurata kirjasto- ja tietopalvelujen toteutumista sekä palvelujen taloudellisuutta ja laatua. Valtakunnallinen arviointi tarkastelee kirjastoverkon kattavuutta ja toimivuutta sekä kirjastopalvelujen saatavuutta, laatua, taloudellisuutta ja vaikuttavuutta yleisellä tasolla. Kirjasto- ja kuntatasoisessa arvioinnissa selvitetään lähemmin tarjottujen palvelujen laatua ja kattavuutta sekä käyttäjien antamaa palautetta. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 12.)

Pystyäkseen kilpailemaan ihmisten vapaa-ajasta kirjaston on tuotettava palveluita, joita ei saa muualta. Kirjaston on tarjottava tietoa ja kulttuuria kiinnostavasti ja osattava tehdä yhteistyötä myös kilpailijoidensa kanssa. Se edellyttää kirjastolta asiantuntevaa ja ammattitaitoista henkilökuntaa, nykyaikaista palvelu- ja kohtaamiskulttuuria ja monikäyttöisiä tiloja. Laadukkailla kirjastopalveluilla pystytään tuottamaan kuntalaisille tietoa ja kulttuuria tasa-arvoisesti. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 12.) Kirjastoja on myös rohkaistu siirtymään lainaus- ja palautusautomaattien käyttöön, jotta henkilökunta voi jalkautua aktiivisemmin asiakkaiden joukkoon (mts. 42).

On hyvä pitää mielessä, että asiakkaat arvioivat palveluiden laatua eri kriteereillä kuin palvelujen tuottajat. He arvostavat luotettavuutta, palvelun oikea-aikaisuutta ja täsmällisyyttä, henkilökunnan ammattitaitoa, palvelun helppoa saavutettavuutta ja sopivia aukioloaikoja, kohteliaisuutta, ystävällisyyttä, kielen ymmärrettävyyttä, pyrkimystä asiakkaan tarpeiden tunnistamiseen sekä miellyttävää palveluympäristöä. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 13.)

Kirjastopalveluja voidaan arvioida kansainvälisellä, kansallisella, alueellisella, seudullisella tai paikallisella tasolla. Arviointi voi koskea yhtä tai useampaa kuntaa ja arvioijina voivat olla kunnan ja kirjaston lisäksi asiakkaat ja ei-asiakkaat. Kansainvälisten arviointien tehtävänä on

antaa tietoa maamme kirjastopalvelujen tilasta verrattuna muihin maihin, mutta kirjastotoimessa niitä on tehty lähinnä korkeakoulusektorilla. Kansainvälisiin arviointeihin osallistumisesta päättää opetus- ja kulttuuriministeriö. Kansallinen arviointi taas antaa kuvan palvelujen tilasta koko maassa ja tarjoaa tietoja kuntien välistä vertailua varten. Peruspalvelujen arviointi toteutetaan sektoreittain siten, että ministeriöt sopivat virastojensa kanssa arvioinnin kohteet, metodit, aikataulut, tulosten käytön ja julkistamisen sekä tuloksista tiedottamisen. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 19.) Kirjastopalveluiden alueellisen saatavuuden arviointivastuu kuuluu aluehallintovirastoille, joille elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukset valmistavat kirjastoja koskevat vuotuiset peruspalveluarviointit. Arviointien teemat ja alustavat arviointikohteet perustuvat hallituskausittain hyväksyttävään peruspalvelujen arviointisuunnitelmaan, jota tarkistetaan vuosittain. (Kunnat.net 2014.)

Aluetason arvioinnissa käytettävät palvelu- ja laatuavoitteet on sovittu yhteisesti opetus- ja kulttuuriministeriön kanssa, ja ne tukevat valtakunnallista kehittämistä, täydentävät kuntien arviointia ja palvelevat kuntia peruspalvelujen kehittämisessä. Arvioinnista saadaan alueellista tietoa säädösvalmistelua ja valtakunnallista suunnittelua varten. Aluetasolla on arvioitua mm. kirjastopalvelujen saatavuutta, elektronisten aineistojen kokoelmia, kirjastojen henkilöstötilannetta ja kirjastotiloja. Seudullinen arviointiyhteistyö on vielä melko alkuvaiheessa, mutta sitä on kuitenkin jo edistetty eri puolilla Suomea. Arviointiyhteistyön etuna on, että näin pienetkin kirjastot voivat tehdä lakisääteistä arviointia ja kehittää yhdessä hyviä työkaluja. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 19.)

Paikallistasolla kirjastotoimen arviointivastuu on kunnalla. Kunnan yleisarviointi perustuu valtuuston suunnitelmille. Kuntalaki velvoittaa kunnanvaltuuston vastaamaan kunnan toiminnasta ja taloudesta sekä päättämään niiden keskeisistä tavoitteista. Lisäksi valtuusto hyväksyy tavoitteet vuosittain talousarviossa ja -suunnitelmassa. (Kuntalaki 13 §.) Vuotuinen talousarvio kuvaa, millaiset taloudelliset edellytykset kunnan eri toiminnoilla on käytettävissään. Valtuuston alaiset toimielimet määrittelevät talousarvion puitteissa keinot tavoitteiden saavuttamiseksi. Arvioinnin perusteella valtuusto saa tietoa siitä, miten sen asettamat tavoitteet on onnistuttu toteuttamaan. Lopulta tarkastuslautakunta antaa asiasta oman arvionsa, jonka tulos esitetään vuosittain arviointikertomuksessa ja käsitellään valtuustossa samanaikaisesti tilinpäätöksen ja tilintarkastuskertomuksen kanssa. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 19.)

Kirjastotoimen paikallistason ulkoiset arvioinnit ovat muuttuneet ”tarkastuksista” toiminnan kehittämistä koskevan vuoropuhelun suuntaan. Opetus- ja kulttuuriministeriö ja aluehallinto

keskustelevat toiminnan arvioinnista myös maakuntakirjastojen kanssa. Yksilötasollakin kirjastot asettavat tavoitteita ja niiden toteutumista arvioidaan mm. henkilökohtaisissa kehityskeskusteluissa. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 20.) Palvelutuotannon kannalta keskeisinä kirjastotoiminnan mittareina pidetään mm. asukaskohtaista fyysisten kirjastokäyntien, verkkokäyntien, lainausten, kirjastoaineistokulujen ja toimintakulujen määrää (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 36).

Kirjaston toimintaa voidaan sekä mitata määrällisesti että arvioida laadullisesti. Määrällinen mittaaminen tuottaa tietoa kirjasto-organisaatioista, laadullinen arviointi taas tuo esiin asiakkaan näkemysten ja kokemusten merkityksen palvelujen käyttäjänä. Laadullisen arvioinnin menetelmien kehitys alkoi, kun huomattiin määrällisten mittareiden rajoitteet palvelujen laadun kuvaamisessa. Vaikka laadullinen arviointi on tärkeää, se ei voi kuitenkaan korvata tilastollisia menetelmiä. Kirjastopalvelujen kehittämisessä ja arvioinnissa olisikin hyvä käyttää hyödyksi sekä tilastoista saatua määrällistä vertailutietoa että asiakkaiden kokemuksista ja näkemyksistä kertovaa laadullista informaatiota. Arviointikohteiksi on valittava toiminnan kannalta olennaisia asioita. Mittareiden pitää olla selkeitä ja tietylle ilmiölle valitun mittarin pitää antaa luotettavasti tietoa juuri kyseisestä ilmiöstä. Mittaamisen ja arvioinnin pitäisi myös olla pysyvää siten, että eri vuosien mittaustuloksista saataisiin aikasarjoja ja kehityssuuntauksia. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 21–22.) Tutkielmassani keskityn kuitenkin määrälliseen mittaamiseen, sillä tarkoitus on arvioida kirjastojen tilaa ja suoriutumista yleisellä tasolla, eikä kehittää yksittäisen kirjaston toimintaa.

3 KESKEISIÄ KÄSITTEITÄ

Tässä luvussa määritellään tutkimuksen kannalta tärkeät käsitteet, joita hyödynnetään myös aineiston analyysissä.

3.1 Tilastollinen kuntaryhmitys

Tilastokeskus on ottanut käyttöön tilastollisen kuntaryhmituksen vuonna 1989. Luokitus erottelee kunnat kaupunkimaisuuden ja maaseutumaisuuden mukaan. Kunnat jaotellaan taajamaväestön osuuden ja suurimman taajaman väkiluvun perusteella kolmeen luokkaan: kaupunkimaisiin kuntiin, taajaan asuttuihin kuntiin ja maaseutumaisiin kuntiin. (Tilastokeskus 2013.)

Kaupunkimaisiin kuntiin luetaan ne kunnat, joiden väestöstä vähintään 90 % asuu taajamissa tai suurimman taajaman väkiluku on vähintään 15 000. *Taajaan asuttuja* kuntia ovat puolestaan ne kunnat, joiden väestöstä vähintään 60 %, mutta alle 90 % asuu taajamissa ja suurimman taajaman väkiluku on vähintään 4 000, mutta alle 15 000. *Maaseutumaisiin* kuntiin kuuluvat ne kunnat, joiden väestöstä alle 60 % asuu taajamissa ja suurimman taajaman väkiluku on alle 15 000 sekä ne kunnat joiden väestöstä vähintään 60 %, mutta alle 90 % asuu taajamissa ja suurimman taajaman väkiluku on alle 4 000. (Tilastokeskus 2013.)

Vuonna 2012 kaikista Suomen kunnista 61 oli kaupunkimaisia, 65 taajaan asuttuja ja 210 maaseutumaisia (Tilastokeskus 2012, 32). Ahvenanmaan kunnat eivät kuitenkaan sisälly Suomen yleisten kirjastojen tilastoihin. Osa Manner-Suomen kirjastoista on järjestänyt kirjastopalvelunsa yhteistyössä toisen kunnan kanssa, jolloin niiden tiedot näkyvät palvelut organisoineen kunnan tilastossa. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013c.) Kirjastotilastoissa lasketaan siis vuonna 2012 olleen 57 kaupunkimaista kuntaa, 63 taajaan asuttua kuntaa ja 180 maaseutumaisia kuntaa (Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2013). Kirjastotilastoja ja niiden mukaisista kuntaryhmittelyä esitellään tarkemmin luvussa 4.1.

TAULUKKO 1. Kuntaryhmät ja asukasluvut kirjastotilastoissa 31.12.2012

Kuntaryhmitys	n	%	asukasluku	%
Kaupunkimaiset kunnat	57	19,0	3 739 138	69,6
Taajaan asutut kunnat	63	21,0	842 869	14,7
Maaseutumaiset kunnat	180	60,0	790 906	15,7
Yhteensä	300	100,0	5 372 913	100,0

Taulukko 1 (s. 26) havainnollistaa kuntaryhmien kokoerot yhteenlasketuilla asukasluvulla mitattuna. Taulukosta nähdään, että kaupunkimaisten kuntien asukasluku on moninkertainen kahteen muuhun ryhmään verrattuna. Taajaan asutuissa kunnissa asuu asukasluvut yhteenlaskettuna hieman enemmän väestöä kuin maaseutumaisissa, vaikka maaseutumaisia kuntia on lukumäärällisesti paljon enemmän.

3.2 Kirjastopalveluiden saatavuus

Aineiston *saatavuutta* on pidetty kirjastotoiminnan keskeisenä perusmittana. Savolaisen (1991, 15) mukaan saatavuudella tarkoitetaan sitä, kuinka laaja ja monipuolinen kokoelma kirjastossa on paikalla välittömästi ja kuinka suuri osa asiakkaan tarvitsemasta aineistosta on saatavilla heti tai tietyn ajan kuluessa. Myös Ikonen (1991, 46) toteaa, että saatavuudella voidaan tarkoittaa a) todennäköisyyttä, jolla tietty teos on saatavilla etsittäessä, tai b) todennäköisyyttä, että käyttäjät löytävät etsimänsä aineiston, tai c) todennäköisyyttä, jolla aineisto on saatavilla heti haluttaessa.

Kirjaston palveluiden saatavuus voi lisäksi tarkoittaa palveluiden fyysistä läheisyyttä tai muuten helppoa saavutettavuutta, kuten riittäviä aukioloaikoja, selkeitä opastuksia ja hyllyjärjestystä sekä nopeaa ja ystävällistä palvelua (Savolainen 1991, 15). Saavutettavuus voi sisältää ajatuksen, että kirjastossa on tarjolla käyttäjän tarvitsemia palveluja. Esimerkiksi kokoelman osalta tämä tarkoittaa, että kokoelmassa on asiakkaalle relevanttia ja muuten käyttökelpoista aineistoa. (Kortelainen 1999, 55.) Kirjastopalveluiden saatavuus ja saavutettavuus tarkoittavat eri ihmisryhmille eri asioita. Henkilön käsitykseen palveluiden saatavuudesta voivat vaikuttaa mm. ikä, sukupuoli ja kielitaito sekä kulttuurinen, maantieteellinen, taloudellinen ja elämäntieteellinen tausta. (Brophy 2006, 138.)

Yleisten kirjastojen laatusuositus (2010, 41–42; 54) mainitsee palveluiden saatavuuden tavoitteiksi mm. monipuolisen palvelutarjonnan, kirjaston keskeisen sijainnin, laajat aukioloajat, ajantasaisen kirjastojärjestelmän ja toimivat laitteet ja riittävät sekä esteettömät tilat. Kirjaston tulisi olla helposti saavutettavissa niin, että suurimmalla osalla kunnan asukkaista olisi enintään kahden kilometrin tai 30 minuutin matka kirjastoon. Kirjastoauton pysäkin tulisi olla alle kilometrin päässä. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 41.)

Sijainnin käyttöä mittarina on kritisoitu jonkin verran, sillä sen mittaaminen on vaikeaa ja työlästä. Lisäksi se kuvaa heikosti erikokoisia kuntia. Kirjastonkäyttö ei myöskään välttämättä

kohdistu asiakkaan kotia lähinnä olevaan kirjastoon, vaan siihen toimipisteeseen, joka on kätevimmin asiakkaan reitin varrella. Kirjastot ovatkin mahdollistaneet tämäntyyppisen kirjastonkäytön esimerkiksi yhteisillä kirjastokorteilla. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 38–39.)

Laajat aukioloajat edistävät kirjastonkäyttöä, joten kirjastojen tulisi olla auki arkisin, iltaisin ja viikonloppuisin. Ainakin suuremmissa kaupungeissa vähintään yhden kirjaston tulisi olla avoinna klo 10–20 ja lauantaisin. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 26; 41.) Aukioloajaksi lasketaan aika, jolloin kirjaston palkkamaa henkilökuntaa on paikalla palvelemaan asiakkaita. Aukiolotunnit lasketaan, vaikka vain osa kirjastosta (esim. lehtisali) on auki, kunhan paikalla on kirjaston palkkaamaa henkilökuntaa. Myös kirjastoautojen palveluaika pysäkeillä sisältyy kokonaisaukioloaikaan. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013d.)

Kirjaston kokoelmat koostuvat kaikesta asiakkaiden tai henkilökunnan käyttöön tarkoitettusta aineistosta ja ne tilastoidaan fyysisinä yksiköinä. Esimerkiksi kielikurssipaketti tai useamman cd-levyn kotelo lasketaan yhdeksi aineistoyksiköksi. Lehtien yksittäisiä irtonumeroita ei tilastoida. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013d.) Kokoelmien muodostamisen tavoitteita ovat mm. hankintojen monipuolinen ja laaja tarjonta sekä ajankohtainen ja uusiutuva kokoelma. Kirjaston kokoelmat tulisi nähdä osana seudullista kokoelmaa, jonka kehittämiseen kaikki kirjastot osallistuvat aktiivisesti hankkivina kumppaneina. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 51.)

Kirjaston sijaintia, saavutettavuutta, aukioloaikoja, tiloja, kokoelmia ja asiakaspalvelua voidaan ajatella kirjaston infrastruktuuripalveluina. Niihin kiinnitetään huomiota ensimmäisenä ja niistä rakentuu mielikuva kirjastosta ja sen palveluista. (Pihlaja 2004, 35.)

Tässä tutkimuksessa kirjastopalveluiden saatavuudella tarkoitetaan sekä palveluiden saavutettavuutta että kokoelman saatavilla oloa. Pyrin konkretisoimaan saatavuutta tarkastelemalla kirjastojen, kirjastoautojen ja -pysäkkien määrää, aukiolotuntien määrää sekä hankintojen ja kokoelmien määrää kuntaryhmissä. Lisäksi kokoelmien monipuolisuutta arvioidaan tarkastelemalla kahden erilaisen aineistolajin, aikuisten tietokirjallisuuden sekä multimedia-aineiston osuuksia kokoelmasta. Hovin (1984b, 99) mukaan aikuisten tietokirjojen lainaus on yhteydessä kokoelman monipuolisuuden lisäksi moniin muihin kirjastolaitoksen kehittyneisyyttä kuvaaviin muuttujiin. Kokoelman monipuolisuuden on puolestaan todettu olevan yhteydessä

kuntalaisten lainausaktiivisuuteen (Hovi 1984b, 78; Peltonen 2009, 50). Multimedia-aineistolla tarkoitetaan tässä äänitteitä, videokasetteja, dvd-, Blu-ray- ja cd-rom-levyjä.

Tilastossa kirjastoiksi lasketaan pääkirjastot, sivukirjastot ja laitoskirjastot. Muita palvelupaikkoja ovat siirtokokoelmat ym. vastaavat, joiden toiminnasta ja hallinnosta vastaa kunnan kirjasto. Muiden palvelupaikkojen aukiolotunteja ei tilastoida. Useamman kunnan yhteinen kirjastoauto on merkitty vain omistaja- tai sijoituskunnalle. Pysäkkien määrä puolestaan ilmoitetaan sijaintikunnittain. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013d.) Tässä tutkimuksessa on huomioitu vain kirjastot ja kirjastoautot, eikä muita palvelupaikkoja ole laskettu mukaan.

3.3 Toimintaedellytykset

Kirjaston rahoitusta kuvaavat kokonaistoimintakulut. Niihin sisältyvät henkilöstökulut, palvelujen ostot, aineiden, tarvikkeiden ja tavaroiden hankintakulut, vuokratulot sekä muut kulut. Toimintakulut on ilmoitettu tilastoinnissa bruttokuluina tilastointivuonna hyväksytyjen talousarviopäätösten mukaisesti. Mikäli kirjastoilla on ollut vastausajankohtana käytettävissään tilinpäätöstiedot tai hyväksytyä talousarviota tarkemmat tiedot, tilastoinnissa on käytetty näitä tietoja. (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2013d.)

Toimintakuluista ei ole vähennetty kunnan saamia valtionosuuksia ja -avustuksia tai kirjasto-toiminnasta mahdollisesti syntyneitä toimintatuottoja, kuten myöhästymismaksuja ja muita tuottoja. Toimintakuluista vähennetään kuitenkin muilta kunnilta tai hallintokunnilta saadut myyntituotot silloin, kun kunta on myynyt kirjastopalveluja (esimerkiksi kirjastoautotoimintaa tai oppilaitoskirjastopalveluita) toiselle kunnalle. Vastaavasti kyseisen palvelun ostokulut näkyvät toimintakuluina palveluja ostavan kirjaston talousarviossa. (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2013d.)

Kirjastoaineistokuluihin sisällytetään kaikki yleisen kirjaston kokoelmiin ostettu ja asiakkaiden tai henkilökunnan käyttöön tarkoitettu aineisto kuten kirjat, sanoma- ja aikakauslehdet, kuva- ja äänitallenteet, nuotit ja partituurit, kartat ja mikromuotoinen aineisto. Myös esimerkiksi tekijänoikeusmaksut, aineiston hankinta- ja lisenssimaksut ja tietokantojen sekä sisältötuotteiden käyttöoikeusmaksut sisältyvät kirjastoaineistokuluihin. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013d.)

Kuntien tulee taata kirjastotoiminnalle määrärahat, jotka ovat vähintään yleisten kirjastojen valtionosuuden perusteena olevan asukaskohtaisen hinnan tasolla. Vuonna 2011 summa oli 55,50 euroa. Kirjastorahoituksen olisi hyvä vastata vähintään noin 1–1,5 prosentin osuutta kunnan käyttökuluista, jotta kirjaston toiminnan kehittäminen voidaan turvata. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 36.)

Myös henkilöstö voidaan nähdä toimintaedellytyksenä. Laatusuosituksen mukaan kirjastossa tulisi olla henkilöstöä 0,8–1 henkilötyövuotta / 1000 asukasta, riippuen kunnan koosta, rakenteesta ja tehtävistä. Palveluiden laadun sekä henkilökunnan työssä jaksamisen ja turvallisuuden kannalta yksittäisessä toimipisteessä olisi hyvä olla enemmän kuin yksi työntekijä. Henkilökunnalle tulisi lisäksi järjestää täydennyskoulutusta vähintään 6 päivää/henkilötyövuosi. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 46.) Kirjaston henkilökunnaksi lasketaan tilastoissa vain kirjastotyötä tekevät, ei esimerkiksi kiinteistö- ja siivoushenkilökuntaa. Yhdistelmävi-roista ja vastaavista järjestelyistä on laskettu mukaan vain kirjastotyön osuus. (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2013d.)

Toimintaedellytyksillä tarkoitetaan tässä tutkimuksessa kirjaston toimintaan käytettyjä resursseja, joita kuvaavat henkilötyövuosien määrä sekä henkilöstö-, aineisto- ja kokonaistoimintakulut.

3.4 Kirjastonkäyttö käsitteenä

Kuten jo aiemmin tuli esille, kirjastonkäyttöä on perusteltu tiedontarpeella ja itsensä toteuttamisen tarpeella. Hovi vertaa kirjastonkäyttöä television katseluun ja sanomalehden seuraamiseen, jotka ovat hänen mukaansa passiivista toimintaa, kun taas kirjastonkäyttö vaatii aktiivista tekoa, eli yhteydenottoa kirjastoon, jolloin käyttäjälle tarjoutuvat laajat mahdollisuudet aineiston itsenäiseen valintaan (Hovi 1984b, 25). Nykyään tosin myös internetin kautta saatavan verkkomateriaalin käyttöä voi pitää aktiivisena toimintana, sillä saadakseen materiaalin käsiinsä käyttäjän on yleensä ensin täytynyt tehdä valinta ja hakea mieleistään aineistoa sen perusteella.

Pihlaja jakaa kirjastonkäytön kolmeen kategoriaan. Perinteinen kirjastonkäyttö tarkoittaa lainaamista, lukemista, tiedon etsimistä kirjallisuudesta ja musiikin kuuntelua, siis jo vuosikymmeniä olemassa olleiden kirjastopalveluiden hyödyntämistä. Tietoteknisellä käytöllä tarkoitetaan kirjaston tarjoamien verkkopalveluiden ja tietokoneohjelmien hyödyntämistä.

Sosiaalinen kirjastonkäyttö on puolestaan muiden ihmisten tapaamista, ryhmätyöskentelyä tai muuta ajanviettoa toisten seurassa. Kirjastojen rooli kohtaamispaikkoina onkin kasvanut tämän käyttötavan yleistyttyä. Sosiaaliseen käyttöön voi liittyä myös kahden muun käyttötavan hyödyntämistä. (Pihlaja 2004, 49–50.)

Kirjastonkäytölle ei ole yhtä yksiselitteistä määritelmää. Yleensä kirjaston käyttäjäksi katsotaan henkilö, joka ylipäättään käy kirjastossa. Minimioletuksena on pidetty ainakin yhden kirjastossa tarjottavan palvelun hyödyntämistä. (Vakkari 1983, 14.) Vaikka suurin osa kirjastopalvelujen hyödyntämisestä tapahtuu yhä fyysisesti kirjastoissa, Pihlaja (2004, 48) toteaa, että nykyään pitäisi ottaa huomioon myös tietotekniikan suomat mahdollisuudet kirjastonkäytössä.

Kirjastonkäytölle on asetettu tavoite, että palveluja käyttäisi aktiivisesti vähintään puolet kunnan asukkaista ja yhteensä käyttäjiä olisi 80 % kuntalaisista. Hyvässä kirjastossa on vuodessa 10 fyysistä käyntiä/asukas, 20 lainaa/asukas ja 10 verkkoasiointitapahtumaa/asukas. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 42.) Verkkokäyntien määrä onkin kasvanut viime vuosina ja ne ovat osittain korvanneet fyysistä asiointia, sillä verkossa asiointi on vaihtoehto kirjaston tiloissa tapahtuville uusinoille, varauksille ja aineiston haulle, mutta yhä enemmän myös sisältöpalveluille. Vaikka lainaajien osuus on pienentynyt viime vuosina, todellisuudessa kirjastonkäyttäjien osuus kuntalaisista on suurempi, sillä perheissä käytetään usein yhteistä korttia. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 39.)

Kirjastotilastojen fyysiset kirjastokäynnit lasketaan toimipisteittäin automaattisella laskijalla tai otantalaskennalla. Otanta tehdään vähintään joka toinen kuukausi ja eri viikonpäivinä. Saatu summa jaetaan otantakertojen määrällä ja kerrotaan kirjaston vuotuisten aukiolopäivien määrällä, jolloin tulokseksi saadaan kokonaiskävijämäärä. Verkkokäynniksi lasketaan asiakkaan tekemä kirjaston ulkopuolelta tuleva käynti kirjaston verkkosivulla. Yhden käynnin aikana tapahtuvia yksittäisiä sivulatauksia ei lasketa erillisiksi verkkokäynneiksi. Lainajiksi lasketaan kaikki, jotka ovat käyttäneet lainausoikeuttaan tilastointivuonna. (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2013d.)

Tässä tutkimuksessa kirjastonkäytön käsitteellä tarkoitetaan kirjastotilastoja mukaillen fyysisiä käyntejä kirjastossa ja verkkokäyntejä kirjastojen internet-sivuilla. Lisäksi kirjastonkäyttöä tarkastellaan kokonaislainausten määrän perusteella, siis paikallislainojen ja saatujen kauko-

lainojen summalla. Sekä kokonaislainaus että käynnin mittarit on suhteutettu kunnan asukaslukuun.

3.5 Taloudellisuus

Kuten sivulla 14 mainittiin, Savolaisen mukaan taloudellisuudella tarkoitetaan suoritteina ilmaistavien tuotosten ja kustannusten välistä suhdetta. Taloudellisuuteen sisältyy tuottavuus, jolla tarkoitetaan tuotosten ja tuotannontekijöiden välistä suhdetta. (Savolainen 1991, 12–13.) Taloudellisuuden käsitteeseen liittyy useita rinnakkais- ja alakäsitteitä, joita käsitellään luvussa 2.1.1.

Pro gradu -tutkielmassani kirjastotoiminnan taloutta mitataan taloudellisuusindeksillä, joka perustuu Suomen yleisten kirjastojen tilastossa esiintyvään taloudellisuus-tunnuslukuun. Taloudellisuusindeksi saadaan, kun kirjaston henkilöstö- ja aineistokulut lasketaan yhteen ja jaetaan fyysisten kirjastokäyntien ja kokonaislainauksen summalla. Luku kuvaa kunnan kirjastotoiminnan taloudellisuutta ja on sitä parempi, mitä pienempi arvo sillä on. (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2013d.)

Lisäksi kirjastotoiminnan taloudellisuutta tarkastellaan keskimääräisen lainan hinnan ja käynnin hinnan perusteella. Lainan hinta lasketaan jakamalla toimintakulut kokonaislainojen määrällä ja käynnin hinta jakamalla toimintakulut käyntien määrällä (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013d).

4 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Luvussa kuvataan tutkimuksen toteutuksen kannalta keskeiset asiat. Alaluvussa 4.1 kerrotaan tutkimuksessa käytettävästä aineistosta, alaluvussa 4.2 esitellään sovellettavat mittarit ja alaluvussa 4.3 tutkimuskysymykset.

4.1 Kirjastot tilastojen kuvaamina

Kirjastoille määrällisen mittaamisen keskeisin väline on tilastotietokantoihin kerättävä data. Standardoitujen tilastojen tarkoitus on mahdollistaa vertailu sekä kansallisesti että kansainvälisesti. Kirjastojen käytännön johtamisessa analysoinnin kohteena on tällöin panoksen ja tuloksen analysointi. Niiden avulla voidaan osoittaa toiminnan tehokkuus ja taloudellisuus, sillä tärkeintähän on, että kokoelma palvelee kirjaston asiakaskuntaa ja että sitä käytetään tehokkaasti. (Juntunen & Saarti 2012, 119–121.)

Tämän tutkielman aineistona käytettävät tilastotiedot on poimittu kirjastot.fi -sivustolta löytyvästä Suomen yleisten kirjastojen tilastotietokannasta. Tilastoinnista ja tilastotietokannan ylläpidosta vastaa opetus- ja kulttuuriministeriön kulttuuriyksikkö. Tietokannan tilastotietojen tuotantoon osallistuvat Ahvenanmaata lukuun ottamatta kaikki Suomen yleiset kirjastot ja aluehallintovirastot. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013b.) Tutkimuksessani olen käyttänyt vuoden 2012 tilastoja, sillä ne olivat tutkielman kirjoittamisen aikana tuoreinta saatavilla olevaa tilastomateriaalia.

Yleisten kirjastojen perustilastoinnin tavoitteena ovat aineiston kattavuus, luotettavuus ja vertailukelpoisuus (Mäkelä 2002, 17). Aineisto on kattava, sillä kaikki Manner-Suomen kunnat osallistuvat tilastotiedon tuotantoon (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013b). Sitä voidaan pitää luotettavana, koska tietojen oikeellisuus tarkistetaan aluehallintovirastoissa ennen julkaisemista. Tilastotietojen vertailukelpoisuus pohjautuu puolestaan siihen, että kaikki kirjastot noudattavat tilastoinnissa samoja ohjeita. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013c.)

Kirjastojen perustilastoinnin vahvuus on sen muuttumattomuus ja ajallinen vertailtavuus (Mäkelä 2002, 17). Samoja tunnuslukuja käytetään vuodesta toiseen, joten on vaivatonta vertailla niitä ja seurata erilaisten trendien kehittymistä. Muuttumattomuus on samalla tilastoinnin heikkous, sillä kirjastopalveluissa tapahtuneita muutoksia, kuten sähköisten palveluiden yleistymistä, ei edelleenkään juuri ole huomioitu kirjastojen perustilastoinnissa (mts. 17).

Esimerkiksi asiakkaiden käytössä olevien tietokoneiden määrää ei ole toistaiseksi tilastoitu, vaikka mm. *Yleisten kirjastojen laatusuosituksessa* (2010, 54) verkkopalveluiden tarjoaminen on huomioitu. Erilaisia tapahtumia tai käyttäjäkoulutustilaisuuksiakaan ei eritellä tilastoissa vaikka niiden osanottaja- ja lukumäärät tilastoidaan. Osa palveluista jää siis tilastoinnin ulkopuolelle, kun taas kokoelmat ja lainaus sekä muu perinteisempi kirjastotoiminta korostuvat.

Tilastotiedot koskevat ajanjaksoa 1.1.–31.12.2012. Kokoelmatiedot kuvaavat kuitenkin tilannetta 31.12.2012. Tilastotietojen perusyksikkö on kunnan tai kuntien yhteinen kirjastolaitos kokonaisuutena. Yksittäisten palvelupisteiden tietoja ei siis ole tilastoitu erikseen. (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2013c.)

Kyseessä on kokonaistutkimus, sillä siinä ovat mukana kaikki Manner-Suomen kunnat. Manner-Suomeen kuului vuoden 2012 alussa 320 kuntaa (Tilastokeskus 2012, 30). Tutkimusaineistossa on kuitenkin erikseen vain 300 kunnan tai yhteistoiminta-alueen tiedot, sillä 16 kuntaa järjesti kirjastopalvelut yhteistyössä toisen kunnan kanssa, joten niiden tiedot on ilmoitettu yhteisesti samassa tilastossa¹. Lisäksi Haukiputaan, Kiimingin, Oulunsalon ja Yli-Iin kirjastot siirtyivät tekeillä olleen kuntaliitoksen vuoksi osaksi Oulun kaupunginkirjastoa jo vuoden 2012 alusta (Lindberg 2012).

4.2 Mittarit

Tässä tutkimuksessa käsittelen yleisten kirjastojen toimintaa eri kuntaryhmissä. Ryhmäjako perustuu taajamaväestön osuuteen ja väkilukuun (ks. s. 26). Tarkastelen kirjastotoimintaa neljän pääulottuvuuden kautta. Ne ovat *kirjastopalveluiden saatavuus*, *toimintaedellytykset*, *kirjastonkäyttö* ja *taloudellisuus*. Jokainen pääulottuvuus jakaantuu edelleen mittareiksi, jotka ilmentävät varsinaisia tilastoihin pohjautuvia kirjastotoiminnan tunnuslukuja. Pääulottuvuudet ja mittarit on lueteltu sivulla 35.

---

¹ Pyhäjärven kirjastopalvelujen tiedot ovat Haapajärven yhteydessä, Kärkölen tiedot Hollolan yhteydessä, Kontiolahden, Liperin, Outokummun ja Polvijärven tiedot Joensuun yhteydessä, Juvan ja Rantasalmen tiedot Joroisten yhteydessä, Kesälahden tiedot Kiteen yhteydessä, Ristiinan, Pertunmaan, Puumalan ja Hirvensalmen tiedot Mikkelin yhteydessä, Pelkosenniemen ja Savukosken tiedot Sodankylän yhteydessä, Pellon tiedot Ylitorion yhteydessä.

Kirjastopalveluiden saatavuus

- kirjastojen lukumäärä/kunta
- kirjastoautot/kunta
- kirjastoautopysäkit/kunta
- aukiolotunnit/kirjastoyksikkö
- hankinnat/asukas
- kokoelmat/asukas
- aikuisten tietokirjallisuuden osuus kokoelmasta
- multimedia-aineiston osuus kokoelmasta

Toimintaedellytykset

- kokonaistoimintakulut/asukas
- henkilöstökulut/asukas
- kirjastoaineistokulut/asukas
- henkilötyövuodet/1000 asukasta

Kirjastonkäyttö

- kokonaislainaus/asukas
- fyysiset käynnit/asukas
- verkkokäynnit/asukas

Taloudellisuus

- taloudellisuusindeksi
- lainan hinta
- käynnin hinta

Käyttämäni tunnusluvut ovat pääasiassa asukaskohtaisia keskiarvoja, jotka ovat suoraan tilastot.kirjastot.fi -sivuston perustilastoista. Kirjastojen, kirjastoautojen sekä kirjastoautopysäkkien luvut ovat kuntakohtaisia keskiarvoja ja aukiolotunnit ovat kirjastoyksikkökohtaisia keskiarvoja. Myös aikuisten tietokirjallisuuden ja multimedia-aineistojen osuudet kokoelmasta on laskettu kunnittain.

4.3 Tutkimuskysymykset

Tutkimuksen kohteena on yleisten kirjastojen toiminta tilastollisissa kuntaryhmissä. Seuraavaksi esiteltävien kolmen tutkimuskysymysten (s. 36) tarkoitus on selvittää kirjastotoiminnan eroja kuntaryhmien välillä. Tutkimuskysymykset pohjautuvat alaluvussa 4.2 esittelemiini pääulottuvuuksiin ja niiden sisältämiin mittareihin.

Tutkimuskysymykset ovat

1. Miten kirjastopalveluiden saatavuus, kirjastonkäyttö, toimintaedellytykset ja kirjasto-toiminnan taloudellisuus jakautuvat eri kuntaryhmissä?
2. Miten toimintakulut ovat yhteydessä kirjastopalveluiden saatavuuteen ja henkilökun-
nan määrään?
3. Miten toimintaedellytykset ja kirjastopalveluiden saatavuus ovat yhteydessä kirjaston-
käyttöön?

Ensimmäinen kysymys tarkastelee kuntaryhmien välisiä eroja tunnuslukujen perusteella. Havainnointia tuetaan esittämällä tunnusluvut kaikissa kolmessa kuntaryhmässä ja koko maassa sekä absoluuttisina lukuina että keskiarvoina. Vertailun tueksi esitetään myös lukujen keskihajonnat.

Toinen kysymys tarkastelee toimintakulujen suhdetta kirjastopalveluiden saatavuuteen ja henkilökunnan määrään. Tätä selvitetään tarkastelemalla kokonaistoimintakulujen suhdetta a) kirjastojen, kirjastoautojen ja pysäkkien lukumäärään, b) aukiolotuntien määrään, c) henkilötyövuosien määrään, d) hankintojen määrään ja e) kokoelman suuruuteen ja monipuolisuuteen.

Kolmas kysymys puolestaan tarkastelee kirjastonkäytön taustamuuttujia ja sitä, miten yksittäiset osatekijät vaikuttavat asiakkaiden kirjastonkäyttöaktiivisuuteen. Kysymyksellä selvitetään a) toimintakulujen, b) kirjastojen, kirjastoautojen ja pysäkkien lukumäärän, c) aukiolotuntien määrän, d) henkilötyövuosien määrän, e) aineistojen hankinnan ja f) kokoelmien suuruuden ja monipuolisuuden suhdetta kirjastonkäyttöön. Kirjastonkäytöllä tarkoitetaan tässä lainojen määrää/asukas sekä fyysisten käyntien ja verkkokäyntien määrää/asukas.

Ensimmäisen tutkimuskysymyksessä tarkastelen kaikkia edellä mainittuja kirjastotoiminnan mittareita erikseen. Toisessa ja kolmannessa tutkimuskysymyksessä käsittelen kuitenkin toimintakuluja kokonaisuudessaan, enkä erottele niitä kuluerän mukaan.

Analysoin tutkimusaineistoa kvantitatiivisin menetelmin vertailemalla tunnuslukuja eri kuntaryhmissä sekä tarkastelemalla muuttujien välisiä korrelaatioita. Syvennän tilastoanalyysiä vertaamalla kuntaryhmien tunnuslukuja *Yleisten kirjastojen laatusuosituksessa* esiteltyihin kriteereihin ja kuvauksiin. Laatusuositus on laadittu kirjastojen toiminnan itsearvioinnin

apuvälineeksi. Sen tarkoitus on tukea kirjastoja kehittymään ja ottamaan huomioon tulevaisuuden tarpeet. Laatusuosituksessa esitetään mm. asiakkaiden oikeuksia sekä palvelujen saatavuutta, saavutettavuutta ja laatua kuvaavat kriteerit. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 6.) Lisäksi tutkin aineistoa lineaarisen regressioanalyysin avulla. Aineiston käsittelyyn olen käyttänyt Excel- ja SPSS-ohjelmistoja.

5 TULOKSET

Tässä luvussa analysoidaan tilastoista kerättyä aineistoa luvussa 4 esitettyjen tutkimuskysymysten sekä mittareiden avulla. Aineistoa tarkastellaan tilastollisin menetelmin mm. korrelaatiokertoimien ja regressioanalyysin avulla.

5.1 Tunnuslukujen jakautuminen kuntaryhmissä

Alaluvussa esitellään kuntaryhmittäin kirjastotoiminnan keskeisimpiä tunnuslukuja. Tunnusluvut konkretisoivat yleisten kirjastojen toimintaa aiemmin esiteltyjen pääulottuvuuksien kautta. Pääulottuvuudet ovat palveluiden saatavuus, toimintaedellytykset, kirjastonkäyttö ja taloudellisuus.

5.1.1 Kirjastopalveluiden saatavuus kuntaryhmissä

Tutkimusasetelmassani kirjastopalveluiden saatavuutta ilmentävät kirjastojen, kirjastoautojen ja -pysäkkien lukumäärä, aukiolotuntien määrä ja sekä kokoelmien että hankintojen asukas-kohtainen määrä. Saatavuutta tarkastellaan myös kokoelman monipuolisuuden kannalta. Tätä mitataan aikuisten tietokirjallisuuden ja multimedia-aineistojen osuuksilla kokoelmista.

TAULUKKO 2. Kirjastojen lukumäärä kuntaryhmissä vuonna 2012

Kuntaryhmät	keskiarvo	keskihajonta	min	max	n
Kaupunkimaiset kunnat	7,0	7,7	1	46	397
Taajaan asutut kunnat	2,5	1,7	1	7	157
Maaseutumaiset kunnat	1,5	1,1	1	9	273
Koko maa	2,8	4,1	1	46	827

Taulukossa 2 esitellään, miten kirjastojen määrä jakautuu sekä absoluuttisina lukuina että keskimäärin eri kuntaryhmissä. Taulukosta voidaan nähdä, että vuonna 2012 eniten kirjastoja oli kaupunkimaisissa kunnissa. Kirjastoja oli kaupungeissa yhteensä 397, mikä on keskimäärin 7 kirjastoa/kunta. Taajaan asutuissa kunnissa kirjastoja oli 157, mikä on noin 2,5 kirjastoa/kunta. Maaseutumaisissa kunnissa kirjastoja oli 273, siis keskimäärin 1,5 kirjastoa jokaisesta kunnasta kohden. Kaiken kaikkiaan Suomessa oli 827 kirjastoa. Eniten kirjastoja, 46 kirjastoyksikköä, oli Helsingissä. Taajaan asutuista kunnista eniten, 7 kirjastoa, oli Mustasaarella, Raaseporissa ja Sastamalassa. Maaseutumaisista kunnista Pedersöressä oli 9 kirjastoa. Kaikissa ryhmissä oli myös useita vain yhden kirjaston kuntia. Kirjastoyksiköiden määrä kuntien

välillä vaihteli siis etenkin kaupunkimaisissa kunnissa. Kaupunkimaisten kuntien ryhmässä keskihajonta oli 7,7. Taajaan asuttujen ja maaseutumaisten kuntien ryhmässä keskihajonnat olivat huomattavasti pienemmät.

TAULUKKO 3. Kirjastojen aukiolotunnit kuntaryhmissä vuonna 2012

Kuntaryhmät	t/kirjastoyksikkö	keskihajonta	min	max	n
Kaupunkimaiset kunnat	1 535	432,4	810	3 166	701 332
Taajaan asutut kunnat	1 298	338,2	599	2 303	259 728
Maaseutumaiset kunnat	1 312	438,3	427	2 916	419 149
Koko maa	1 411	425,0	427	3 166	1 380 209

Taulukossa 3 esitellään kirjastojen aukiolotunnit kuntaryhmittäin. Yksittäisille toimipaikoille kertyi eniten aukiolotunteja kaupunkimaisissa kunnissa. Maaseutumaisten ja taajaan asuttujen kuntien kirjastoyksiköillä oli vuoden aikana keskimäärin lähes yhtä monta aukiolotuntia. Kaupunkimaisista kunnista keskimäärin eniten aukiolotunteja kirjastoyksikköä kohti oli Ke-ravalla (3166 t/yksikkö) ja vähiten Kaarinassa (810 t/yksikkö). Taajaan asutuista kunnista eniten aukiolotunteja oli Karkkilassa (2303 t/yksikkö) ja vähiten Ikaalisissa (599 t/yksikkö). Maaseutumaisissa kunnissa eniten aukiolotunteja oli Sulkavan kirjastossa (2916 t) ja vähiten Pyhärännässä (427 t/yksikkö). Aukiolotuntien määrä vaihteli melko paljon yksittäisten kuntien välillä. Keskihajonnat olivat kaupunkimaisissa ja maaseutumaisissa kunnissa lähes yhtä suuret, mutta taajaan asuttujen kuntien ryhmässä hajonta oli jonkin verran pienempi.

TAULUKKO 4. Kirjastoautojen lukumäärä kuntaryhmissä vuonna 2012

Kuntaryhmät	keskiarvo	keskihajonta	min	max	n
Kaupunkimaiset kunnat	1,05	0,96	0	5	60
Taajaan asutut kunnat	0,65	0,51	0	2	41
Maaseutumaiset kunnat	0,28	0,46	0	2	50
Koko maa	0,50	0,67	0	5	151

Kuten taulukosta 4 nähdään, kaupunkimaisissa kunnissa oli yhteensä 60 kirjastoautoa, eli keskimäärin hieman yli yksi auto kuntaa kohti. Taajaan asutuissa kunnissa kirjastoautoja oli 41, eli 0,65 autoa/kunta. Maaseutumaisissa kunnissa kirjastoautoja oli 50, mikä on 0,28 kirjastoautoa/kunta. Yhteensä koko maassa oli 151 kirjastoautoa. Kirjastoautojen määrä ei juuri vaihdellut kuntien välillä. Eniten kirjastoautoja oli Joensuun seutukirjastossa, missä oli viisi kirjastoautoa. Taajaan asutuista kunnista Kurikassa ja maaseutumaisista kunnista Ylitornion ja Pellon yhteistoiminta-alueella liikennöi kaksi kirjastoautoa. Useimmissa kunnissa etenkin maaseudulla ei kuitenkaan ollut lainkaan omaa kirjastoautoa.

TAULUKKO 5. Kirjastoautopysäkkien lukumäärä kuntaryhmissä vuonna 2012

Kuntaryhmät	keskiarvo	keskihajonta	min	max	n
Kaupunkimaiset kunnat	75,6	67,2	0	315	4 308
Taajaan asutut kunnat	55,4	52,4	0	259	3 493
Maaseutumaiset kunnat	25,1	39,6	0	185	4 523
Koko maa	41,1	52,9	0	315	12 324

Taulukko 5 osoittaa, että kaupunkimaisissa kunnissa oli kuntien määrään suhteutettuna eniten kirjastoautopysäkkejä, keskimäärin 75,6 pysäkkiä kuntaa kohti. Taajaan asutuissa kunnissa pysäkkejä oli keskimäärin 55,4. Maaseudulla puolestaan oli vain hieman yli 25 kirjastoautopysäkkiä kuntaa kohti. Keskihajonta oli melko suuri kaikissa kuntaryhmissä, mutta vaihtelua oli eniten kaupunkimaisissa kunnissa ja vähiten maaseudulla. Kaupunkimaisten kuntien ryhmässä eniten kirjastoautopysäkkejä oli Joensuun seutukirjaston alueella, missä oli 315 pysäkkiä. Taajaan asuttujen kuntien ennätys oli Kuusamossa, 259 pysäkkiä ja maaseutumaisista kunnista eniten, 185 pysäkkiä, oli Joroisten, Juvan ja Rantasalmen yhteistoiminta-alueella. Monessa kunnassa ei kuitenkaan ollut yhtään kirjastoautopysäkkiä. Suurin osa pysäköintimistä kunnista oli maaseutumaisia.

TAULUKKO 6. Hankinnat 1000 asukasta kohti vuonna 2012

Kuntaryhmät	keskiarvo	keskihajonta	min	max
Kaupunkimaiset kunnat	324,6	79,0	215,6	670,9
Taajaan asutut kunnat	408,3	82,2	240,3	701,8
Maaseutumaiset kunnat	527,6	177,7	210,0	1311,5
Koko maa	367,6	170,8	210,0	1311,5

Hankintojen määrä 1000 asukasta kohti oli suurin maaseutumaisissa kunnissa (ks. taulukko 6). Kaupunkimaisissa kunnissa tehtiin keskimäärin 324,6 uutta hankintaa/1000 asukasta, taajaan asutuissa 408,3 hankintaa ja maaseutumaisissa kunnissa 527,6 hankintaa/1000 asukasta. Sekä suurin että pienin asukaskohtainen hankintamäärä löytyvät kuitenkin maaseutumaisien kuntien ryhmästä. Eniten hankintoja asukasta kohti tehtiin Kustavissa (1311,5 hankintaa/1000 as) ja vähiten Nummi-Pusulassa (210 hankintaa/1000 as). Taajaan asutuissa kunnissa eniten hankintoja tehtiin Laitilassa (701,8 hankintaa/1000 as) ja vähiten Kankaanpäässä (240,3 hankintaa/1000 as). Kaupungeissa hankintojen asukaskohtainen määrä vaihteli Vantaan 215,6 ja Kaskisten 670,9 hankinnan välillä. Kaikkien kuntaryhmien pienimmät hankintamäärät olivat siis melko lähellä toisiaan, mutta maaseutumaisien kuntien suurimmat hankintamäärät erosivat huomattavasti taajaan asuttujen ja kaupunkimaisten kuntien hankintamääris-

tä. Keskihajonta onkin maaseutumaisissa kunnissa paljon suurempi kuin kahdessa muussa ryhmässä.

Yleisten kirjastojen laatusuosituksen (2010, 26) mukaan uutuushankintoja pitäisi olla vähintään 500 hankintaa/1000 asukasta, joista 400 tulisi olla kirjoja ja loput 100 muuta aineistoa. Viidensadan hankinnan keskiarvon saavutti vain maaseutumaisten kuntien ryhmä. Yksittäisistä kunnista 115:ssä tehtiin vähintään 500 hankintaa tuhatta asukasta kohti. Näistä suurin osa oli maaseutumaisia kuntia. Mukana oli kahdeksan taajaan asuttua kuntaa (Laitila, Masku, Nakkila, Hattula, Keuruu, Kalajoki, Kurikka ja Keminmaa) sekä yksi kaupunkimainen (Kaskinen).

Hankintojen määrä tulee mitoittaa sopivaksi kirjaston palveluverkkoon, käyttäjäkuntaan sekä oletettuun kysyntään nähden. Suuremmissa kunnissa päästään suhteelliseen hyvään uutuustarjontaan jo hankkimalla 300–400 kirjaa tuhatta asukasta kohden. Pieni kunta sen sijaan varmistaa hyvän tarjonnan vasta tätä suuremmalla hankintamäärällä. (*Yleisten kirjastojen laatusuositus* 2010, 51.) Tämän perusteella myös taajaan asutuissa kunnissa hankintojen määrä vaikuttaa siis olevan keskimäärin melko hyvällä tolalla. Kaupunkimaisissa kunnissa keskiarvo ei aivan yllä suositukseen.

TAULUKKO 7. Kirjastojen kokoelmat asukasta kohti vuonna 2012

Kuntaryhmät	keskiarvo	keskihajonta	min	max
Kaupunkimaiset kunnat	5,8	3,5	2,8	29,4
Taajaan asutut kunnat	9,1	1,9	4,8	13,7
Maaseutumaiset kunnat	12,1	4,2	6,4	30,0
Koko maa	7,2	4,5	2,8	30,0

Taulukosta 7 havaitaan, että kokoelmien suuruus asukasta kohden on jakautunut kuntaryhmien välillä samaan tapaan kuin hankintojen määrä. Keskiarvo on suurin maaseutumaisissa kunnissa. Kaupunkimaisissa kunnissa kokoelman koko asukasta kohden on keskimäärin 5,8 aineistoyksikköä, taajaan asutuissa kunnissa 9,1 aineistoyksikköä ja maaseutumaisissa 12,1 aineistoyksikköä. Kuntaryhmien sisällä on jonkin verran hajontaa, eniten maaseutumaisten kuntien välillä ja vähiten taajaan asuttujen. Suurin kokoelma asukaslukuun suhteutettuna, 30 aineistoyksikköä/asukas, oli Lestijärven kunnassa ja maaseutukuntien pienin kokoelma oli Tammelassa, 6,4 aineistoyksikköä/asukas. Kaupunkikuntien kokoelmien ääripäät olivat Vantaa 2,8 aineistoyksikköä ja Kaskinen 29,4 aineistoyksikköä asukasta kohti. Taajaan asutuissa kunnissa kokoelman asukaskohtainen koko vaihteli Mäntsälän 4,8 yksikön ja Loviisan 13,7

yksikön välillä. Keskihajonta oli pienin taajaan asutuissa kunnissa, kaupungeissa ja maaseudulla kokoelman suuruus vaihteli enemmän.

TAULUKKO 8. Aikuisten tietokirjallisuuden osuus (%) kokoelmasta

Kuntaryhmät	keskiarvo	keskihajonta	min	max
Kaupunkimaiset kunnat	34,4	4,3	21,6	43,7
Taajaan asutut kunnat	34,3	4,0	22,8	46,0
Maaseutumaiset kunnat	33,0	4,4	20,3	48,8
Kaikki yhteensä	34,0	4,4	20,3	48,8

Taulukossa 8 on esitetty kuntaryhmittäin aikuisten tietokirjallisuuden osuudet koko kirjaston kokoelmasta. Tietokirjojen osuus oli keskimäärin noin kolmasosa kokoelmasta kaikissa kuntaryhmissä ja keskihajonta vaihteli 4,0:n ja 4,4:n välillä. Vähiten hajontaa oli taajaan asutuissa kunnissa. Kokoelmaan nähden vähiten aikuisten tietokirjallisuutta oli kaupunkimaisista kunnista Kaarinassa (21,6 %) ja eniten Imatralla (43,7 %). Taajaan asutuista kunnista pienin aikuisten tietokirjojen osuus oli Laukaassa (22,8 %) ja suurin Nurmeksessa (46 %). Maaseudulla tietokirjat kattavat pienimmän osuuden kokoelmasta Honkajoella (20,3 %) ja suurimman Rautalammilla (48,8 %).

TAULUKKO 9. Multimedia-aineiston osuus (%) kokoelmasta

Kuntaryhmät	keskiarvo	keskihajonta	min	max
Kaupunkimaiset kunnat	11,7	3,5	4,7	22,2
Taajaan asutut kunnat	8,1	2,8	3,3	16,6
Maaseutumaiset kunnat	7,5	2,9	1,3	18,0
Koko maa	10,0	3,3	1,3	22,2

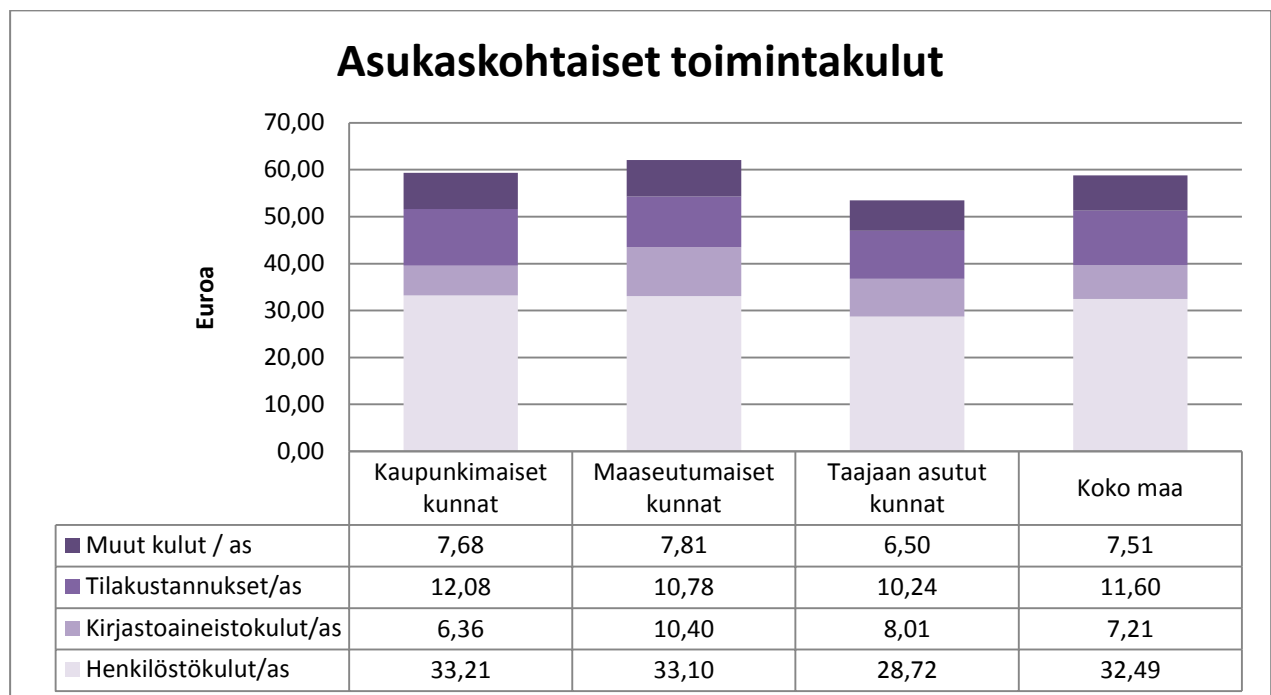
Multimedia-aineisto vaikuttaa painottuvan kaupunkimaisiin kuntiin (ks. taulukko 9). Vähiten multimedia-aineistoa muuhun kokoelmaan verrattuna oli maaseudulla. Maalahden kirjaston kokoelmasta vain 1,3 prosenttia oli multimediaa, kun Vantaalla multimedian osuus oli yli 22 prosenttia. Kaupunkimaisista kunnista vähiten multimedia-aineistoa oli Harjavallan kirjastossa (4,7 %). Taajaan asutuissa kunnissa eniten multimediaa oli Kuhmossa (16,6 %) ja vähiten Raaseporissa (3,3 %). Maaseutumaisien kuntien suurin multimedian osuus kokoelmasta oli Eurajoella (18 %).

Kirjastopalveluiden saatavuudesta voidaan todeta kirjastotilastojen pohjalta, että kaupunkimaisissa kunnissa oli eniten tarjontaa toimipaikkojen suhteen. Kaupungeissa oli keskimäärin eniten kirjastoja, kirjastoautoja ja kirjastoautojen pysäkkejä. Kaupunkimaisissa kunnissa oli myös eniten aukiolotunteja kirjastoyksikköä kohden. Maaseutumaisissa ja taajaan asutuissa

kunnissa kirjastoyksikkökohtaisia aukiolotunteja oli lähes yhtä paljon. Vähiten kirjastoja oli odotetusti maaseudulla, missä oli myös vähiten kirjastoauto toimintaa. Etenkään maaseudulla suurimmassa osassa kuntia ei ollut omaa kirjastoautoa tai edes kirjastoauton pysäkkiä. Kokoelman ja hankintojen asukaskohtaiset määrät sen sijaan olivat keskimäärin suurimmat maaseutumaisissa kunnissa ja pienimmät kaupunkimaisissa. Koska yksittäisessä maaseutukunnassa asuu keskimäärin vähemmän ihmisiä kuin suuremmilla paikkakunnilla, kattavaan kokoelmaan tarvitaan enemmän kirjastoaineistoa asukasta kohden kuin kaupunkimaisemmissa kunnissa. Aikuisten tietokirjallisuuden osuudet kokoelmasta eivät juuri eronneet kuntaryhmien välillä, multimedia-aineistoa sen sijaan oli selvästi eniten kaupunkimaisten kuntien kokoelmissa.

5.1.2 Kirjastojen toimintaedellytykset

Toimintaedellytyksillä tarkoitetaan tässä toimintakuluja sekä henkilöstön määrää henkilötyövuosina mitattuna. Toimintakuluista merkityksellisimmät ovat henkilöstö-, tila- ja kirjastoaineistokulut. *Yleisten kirjastojen laatusuosituksen* (2010, 36) mukaan kunnan tulee taata kirjastotoimintaan vakaa rahoitus, joka on vähintään kansallista keskitasoa ja jolla voidaan turvata kirjaston toiminnan kehittäminen. Vuonna 2009 kirjastotoiminnan asukaskohtaiset kulut olivat keskimäärin 54,55 euroa (mts. 33).

KUVIO 1. Toimintakulujen muodostuminen kuntaryhmissä vuonna 2012

Kirjastotoiminnan kulut ovat edelleen nousseet viime vuosien aikana. Kuvio 1 (s. 43) havainnollistaa asukaskohtaisten toimintakulujen muodostumista eri kuntaryhmissä vuonna 2012. Selvästi suurin toimintakulujen erä olivat henkilöstökulut. Taajaan asutuissa kunnissa kirjastotoiminnan kulut olivat keskimäärin pienemmät kuin kaupunkimaisissa tai maaseutumaisissa kunnissa. Kokonaistoimintakulut olivat taajaan asutuissa kunnissa 53,47 euroa, kaupungeissa 59,33 euroa ja maaseutumaisissa kunnissa 62,09 euroa. Koko maan keskiarvo oli 58,82 euroa. Henkilöstökulut olivat kaupunkimaisissa ja maaseutumaisissa kunnissa lähes yhtä suuret, kun taas taajaan asutuissa kunnissa ne olivat huomattavasti pienemmät. Kirjastoaineistokulut sen sijaan olivat pienimmät kaupunkimaisissa kunnissa, missä aineistoa tarvitaan suhteellisesti vähemmän yksittäistä asukasta kohden. Toisaalta kaupunkimaisissa kunnissa tilakustannukset olivat suhteellisen korkeat. Maaseutumaisissa kunnissa aineistokulut olivat suuremmat kuin muissa kuntaryhmissä, sillä hankintoja täytyy tehdä suhteessa enemmän, jotta asiakkaiden käyttöön voidaan tarjota monipuolista aineistoa.

Kuten kuviosta 1 käy ilmi, taajaan asutuissa kunnissa asukaskohtaiset kirjastotoiminnan kulut olivat keskimäärin pienimmät ja maaseutumaisissa kunnissa suurimmat. Maaseutumaisten kuntien välillä oli kuitenkin eniten hajontaa toimintakulujen määrässä. Taajaan asutuissa kunnissa keskihajonta oli muita kuntaryhmiä pienempi. Kaupunkimaisista kunnista pienimmät toimintakulut olivat Nokialla (39,2 euroa/as) ja suurimmat Kauniaisissa (110,5 euroa/as). Taajaan asutuissa kunnissa pienimmät toimintakulut olivat Kokemäellä (34,7 euroa/as) ja suurimmat Loviisassa (81,5 euroa/as). Maaseudulla asukaskohtaiset kulut vaihtelivat Pyhärannan 32,4 ja Utsjoen 160,9 euron välillä.

TAULUKKO 10. Kirjaston palkkaamat henkilötyövuodet 1000 asukasta kohti vuonna 2012

Kuntaryhmät	keskiarvo	keskihajonta	min	max
Kaupunkimaiset kunnat	0,80	0,14	0,55	1,43
Taajaan asutut kunnat	0,71	0,13	0,44	1,03
Maaseutumaiset kunnat	0,83	0,24	0,39	2,16
Koko maa	0,88	0,21	0,39	2,16

Taulukosta 10 voidaan nähdä, miten henkilötyövuosien määrä jakautui eri kuntaryhmissä. Kaupunkimaisissa kunnissa 1000 asukasta kohti oli keskimäärin 0,8 henkilötyövuotta palkattua kirjastohenkilökuntaa. Maaseutumaisissa kunnissa henkilötyövuosia oli keskimäärin jopa hieman enemmän, mutta taajaan asutuissa kunnissa luku oli vain 0,71 henkilötyövuotta/1000 asukasta. Eniten hajontaa oli maaseutumaisten kuntien ryhmässä, jossa vähiten henkilötyövuosia oli Pyhärannassa (0,39 htv/1000 as.) ja eniten Utsjoella (2,16 htv/1000 as). Taajaan

asutuista kunnista vähiten henkilötyövuosia oli Nastolassa (0,44 htv/1000 as.) ja eniten Liek-sassa (1,03 htv/1000 as.). Kaupunkimaisten kuntien ääripäät olivat Hollola (0,55 htv/1000 as.) ja Kauniainen (1,43 htv/1000 as.).

Opetus- ja kulttuuriministeriön suositus henkilöstön määrälle on vähintään yksi henkilötyövuosi 1000 asukasta kohden ottaen huomioon alueelliset tehtävät. Pienissä kunnissa suositustaso saavutetaan yleensä helpommin kuin suurissa kunnissa, mutta toisaalta pienissä kunnissa on paljon niitäkin, joissa henkilöstön määrä on selvästi alimitoitettu (alle 0,6 htv). Keskiuurissa kunnissa henkilöstön määrä 1000 asukasta kohti on yleisesti ottaen ollut kaikkein pienin. Suurimpien kuntien osalta on mainittu, että jo 0,8 htv/1000 asukasta riittää turvaamaan kirjastopalveluiden laadun melko hyvin. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 44–45.)

Yhden henkilötyövuoden keskiarvoon ei vuonna 2012 ylletty yhdessäkään kuntaryhmässä. 135 kuntaa saavutti 0,8 henkilötyövuoden rajan. Vähintään yksi henkilötyövuosi/1000 asukasta saavutettiin 44 kunnassa. Suurimmat henkilötyövuosimäärät olivat maaseutumaisissa kunnissa, mutta myös muutamissa kaupunkimaisissa ja taajaan asutuissa kunnissa ylitettiin yhden henkilötyövuoden suositus.

Toimintaedellytyksiä käytettiin taajaan asutuissa kunnissa muita kuntaryhmiä niukemmin, ainakin toimintakulujen ja henkilötyövuosien perusteella mitattuna. Kaikki muut kulut paitsi kirjastoaineistokulut olivat keskimäärin matalimmat taajaan asutuissa kunnissa. Maaseutumaisissa kunnissa sen sijaan kirjastopalveluiden järjestäminen on suhteellisesti kalliimpaa kuin muissa kuntaryhmissä. Pienessä kunnassa resursseja on käytettävä asukaslukuun nähden enemmän kuin suurissa kunnissa, jotta kirjastopalvelut voidaan järjestää. Toimiakseen kirjasto tarvitsee vähintään yhden työntekijän ja kohtalaisen suuruisen kokoelman sekä tilan.

5.1.3 Kirjastonkäyttö

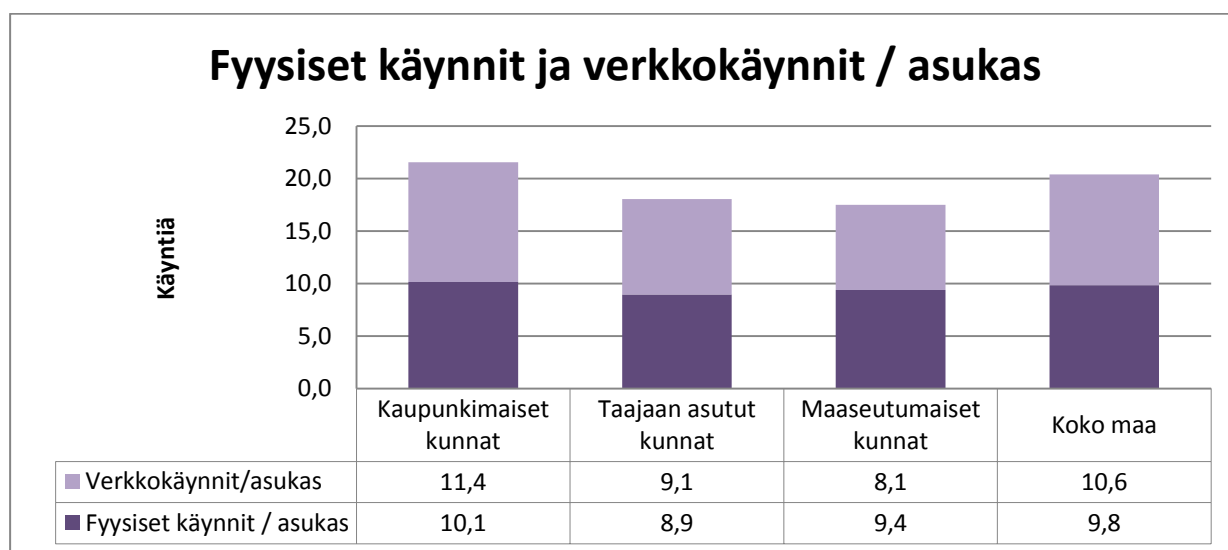
Kirjastonkäytön aktiivisuutta mitataan tässä tutkimuksessa kokonaislainauksen asukaskohtaisella määrällä ja sekä fyysisten kirjastokäyntien että verkkokäyntien asukaskohtaisilla määrillä. Taulukkoon 11 (s. 46) on koottu lainausta kuvaavat keskeiset luvut.

TAULUKKO 11. Kokonaislainaus kuntaryhmissä vuonna 2012

Kuntaryhmät	keskiarvo	keskihajonta	min	max
Kaupunkimaiset kunnat	18,2	2,9	10,9	23,5
Taajaan asutut kunnat	17,0	3,1	10,6	24,7
Maaseutumaiset kunnat	15,8	3,9	4,1	25,7
Koko maa	17,7	3,8	4,1	25,7

Kokonaislainaus oli vilkkainta kaupunkimaisissa kunnissa, joissa tehtiin keskimäärin 18,2 lainaa/asukas ja verkkaisinta maaseutumaisissa kunnissa, joissa lainoja oli keskimäärin 15,8 asukasta kohden. Taajaan asutuissa kunnissa kertyi keskimäärin 17 lainaa/asukas. Keskihajonta oli melko pieni kaikissa kuntaryhmissä, mutta eniten hajontaa oli maaseutumaisten kuntien välillä.

Vuonna 2009 kokonaislainaus/asukas oli keskimäärin 18,7. Lainojen määrä on ollut laskussa jo jonkin aikaa (esim. vuonna 2004 lainattiin 21,1 lainaa/asukas), mutta se on edelleen kansainvälistä huipputasoa. Lainausaktiivisuuden toivotaan jälleen kasvavan, laatusuosituksen määrittelemä tavoite lainauksien määrälle on 20 lainaa/asukas/vuosi. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 39; 42.)

KUVIO 2. Fyysiset käynnit ja verkkokäynnit kuntaryhmissä vuonna 2012

Myös fyysisten käyntien ja verkkokäyntien määrällä mitattuna kirjastonkäyttö oli vilkkainta kaupunkimaisissa kunnissa (ks. kuvio 2). Maaseutumaisissa kunnissa varsinainen kirjastossa käyminen oli hieman vilkkaampaa kuin taajaan asutuissa, mutta verkkokirjaston käyttö puolestaan oli harvempaa. Kolme vuotta aiemmin kirjastokäyntejä/asukas oli keskimäärin 10,3, mutta kymmenen käynnin tavoitetasoon ylsi tuolloinkin vain noin neljä kuntaa kymmenestä.

Laatusuosituksen mukainen tavoite on 10 käyntiä vuodessa/asukas. (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 39; 42.)

Pienin asukaskohtaisten fyysisten käyntien määrä oli sama kaupunkimaisissa ja taajaan asutuissa kunnissa. Sekä Torniossa että Mynämäellä tehtiin 4,4 käyntiä/asukas. Maaseutumaisista kunnista harvimmin kirjastossa käytiin Kiikoisissa, missä käyntejä tehtiin vuoden aikana 2,4 asukasta kohti. Ahkerimpia kirjastossa kävijöitä oli kaupungeista Iisalmissa (13,4 käyntiä/as), taajaan asutuista kunnista Nurmeksessa (15,8 käyntiä/as) ja maaseutumaisista kunnista Kinnulassa (21,9 käyntiä/as), jossa siis käytiin kirjastossa useammin kuin muualla Suomessa. Fyysisten kirjastokäyntien keskijointa oli melko pieni kaikissa kuntaryhmissä, mutta keskijointa oli suurin maaseutumaisissa kunnissa (3,3).

Verkkokäyntiaktiivisuus puolestaan vaihteli melkoisesti kaikissa kuntaryhmissä. Maaseutumaisista kunnista Inkoossa ei käyty verkkokirjastossa kertaakaan vuoden 2012 aikana. Teuvalla sen sijaan verkkokäyntejä tehtiin noin 56 asukasta kohti. Taajaan asutuista kunnista harvimmin verkkokirjastoa hyödynnettiin Suonenjoella ja kaupunkimaisista kunnista Hangossa, joissa kummassakin tehtiin hieman yli yksi verkkokäynti asukasta kohti. Taajaan asutuista kunnista verkkokirjastoa käytettiin eniten Kauhajoella, lähes 58 verkkokäyntiä/asukas. Kaupunkimaisten kuntien suurin verkkokäyntimäärä oli Kempeleessä, 49 verkkokäyntiä/asukas. Eniten hajontaa verkkokäyntien määrässä oli taajaan asuttujen kuntien ryhmässä, jossa keskijointa oli 13,1.

Kokonaislainauksen sekä verkkoasioinnin ja kirjaston tiloissa käymisen perusteella kirjastonkäyttö on siis keskimäärin aktiivisinta kaupunkimaisissa kunnissa, mutta muissa kuntaryhmissä ei juuri jäädä jälkeen. McCluren ja Bertotin (1998, 66) tutkimuksessa kaupungeissa asuvat kokivat hyötyvänsä kirjaston palveluista hieman enemmän kuin esikaupungeissa ja maaseudulla asuvat. Kaupungeissa kirjastoon on ehkä lyhyempi ja kätevämpi matka kuin muualla, tai kokoelma saattaa olla laajempi, jolloin kirjastossa käyminen koetaan mielekkäämmäksi.

Vuonna 2009 verkkokäyntejä tehtiin keskimäärin 9,7 asukasta kohden. Verkkokäyntien määrä on siis ollut kasvava ja ne ovat osittain korvanneet fyysistä asiointia. Kirjastot ovatkin tietoisesti kehittäneet verkkopalvelujaan. Nykyaikaisen kirjaston on tärkeää markkinoida ja tiedottaa palveluistaan eri medioissa ja olla läsnä myös verkossa ja sosiaalisessa mediassa. Laatusuosituksen asettama tavoite oli 10 verkkoasiointitapahtumaa vuodessa/asukas. (Yleisten

kirjastojen laatusuositus 2010, 39; 42.) Tämä tavoite on siis kaupunkimaisten kuntien ryhmässä jo saavutettu.

5.1.4 Kirjastotoiminnan taloudellisuus

Taloudellisuutta arvioidaan tilastoissakin esiintyvällä taloudellisuusindeksillä sekä lainan ja käynnin hintaa tarkastelemalla. Taloudellisuusindeksi kuvaa nimensä mukaisesti kunnan kirjastotoiminnan taloudellisuutta. Taloudellisuus lasketaan jakamalla henkilöstökulujen ja aineistokulujen summa fyysisten kirjastokäyntien ja kokonaislainauksen summalla. Mitä pienempi luku, sitä taloudellisempaa toiminta on.

TAULUKKO 12. Taloudellisuusindeksi kuntaryhmissä vuonna 2012

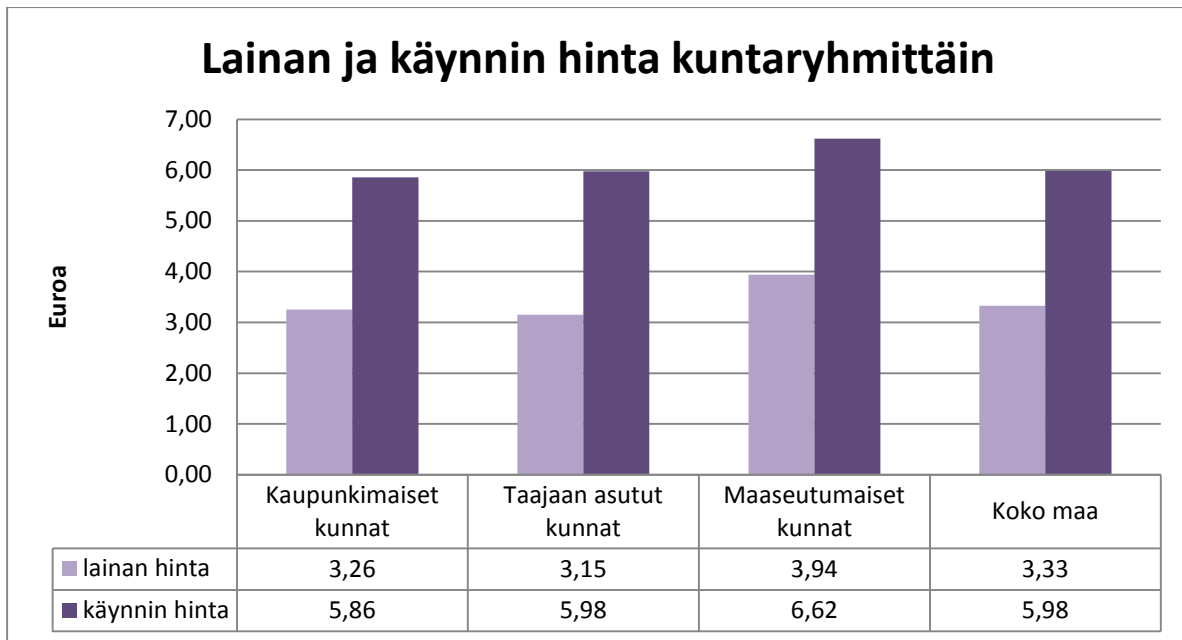
Kuntaryhmät	keskiarvo	keskihajonta	min	max
Kaupunkimaiset kunnat	1,40	0,32	0,93	2,66
Taajaan asutut kunnat	1,42	0,30	0,86	2,30
Maaseutumaiset kunnat	1,73	0,58	0,99	5,25
Koko maa	1,44	0,54	0,86	5,25

Taulukko 12 osoittaa kuntaryhmien taloudellisuusindeksien keskiarvot. Kirjastotoiminta oli yleisesti ottaen taloudellisinta kaupunkimaisissa kunnissa, joissa luku oli keskimäärin 1,40. Taajaan asutuissa kunnissa päästiin lähes yhtä pieneen lukuun. Maaseutumaisissa kunnissa sen sijaan taloudellisuusindeksin keskiarvo kohosi 1,73:een. Kokonaistoimintakulut olivat kaupunkimaisissa kunnissa melko suuret, mutta koska kirjastoa käytetään niissä enemmän kuin muissa kunnissa, toiminta on kokonaisuutena taloudellisempaa. Taloudellisuusindeksi vaihteli melko paljon yksittäisten kuntien välillä. Kaupunkimaisten ja taajaan asuttujen kuntien ryhmässä hajontaa oli kuitenkin vähemmän kuin maaseutumaisien kuntien ryhmässä, jossa taloudellisuusindeksit nousivat paikoin hyvinkin suuriksi.

Taajaan asuttujen kuntien pienin taloudellisuusluku oli Muuramessa (0,86) ja suurin Loviisassa (2,30). Kaupunkimaisista kunnista pienin luku oli Kempeleessä (0,93) ja suurin Kaskisissa (2,66). Maaseutumaisien kuntien pienin taloudellisuusindeksi oli puolestaan Viitasaarella (0,99) ja suurin Luhangassa (5,25).

Lainan hinta lasketaan jakamalla tilastointivuoden kokonaistoimintakulut kokonaislainojen määrällä ja käynnin hinta puolestaan jakamalla toimintakulut käyntien määrällä. Kuviossa 3 (s. 49) on esitetty sekä lainojen että kirjastokäyntien keskimääräiset hinnat vuodelta 2012 kaikissa kuntaryhmissä.

KUVIO 3. Lainojen ja kirjastokäyntien hinnat kuntaryhmissä vuonna 2012

Lainan keskimääräinen hinta oli matalin taajaan asutuissa kunnissa ja korkein maaseutumaisissa kunnissa. Käynnin hinta taas oli pienin kaupunkimaisissa kunnissa ja korkein maaseutumaisissa. Kaupunkimaisten kuntien pienin lainan hinta oli Kempeleessä, 1,98 euroa/laina ja suurin Kaskisissa, 6,19 euroa/laina. Taajaan asutuissa kunnissa pienin hinta oli Orimattilassa, 1,85 euroa/laina ja suurin Loviisassa, 5,50 euroa/laina. Maaseudulla lainojen keskimääräiset hinnat vaihtelivat Limingan 1,76 euron ja Luhangan 10,37 euron välillä. Lainan hintojen keskihajonnat ovat lähes samansuuruiset kaupunkimaisilla ja taajaan asutuilla kunnilla (0,77 ja 0,75), kun maaseutumaisilla kunnilla keskihajonta on 1,45.

Matalin käynnin hinta oli maaseudulla Kinnulassa, 3,14 euroa/käynti ja korkein Kiikoisissa, 24,32 euroa/käynti. Taajaan asutuissa kunnissa käynnin hinta vaihteli Nivalan 3,52 euron ja Loviisan 11,34 euron välillä. Kaupunkimaisissa kunnissa hajontaa oli vähiten ja käynnin hinta oli matalin Iisalmessa, 4,05 euroa ja korkein Seinäjoella, 9,80 euroa/käynti.

Taajaan asutuissa kunnissa lainataan siis aineistoa ahkerasti kirjastotoiminnasta aiheutuneisiin kuluihin verrattuna. Kaupungeissa ihmiset puolestaan käyvät toimintakuluihin suhteutettuna kirjastossa muita kuntaryhmiä enemmän. Taloudellisuusindeksillä mitattuna kirjastotoiminta on kaiken kaikkiaan taloudellisinta kaupungeissa. Maaseudulla toimintakulut ovat verrattain korkeat sekä lainojen että käyntien määrään nähden. Lainan ja käynnin hintoja nostaa luonnollisesti vähäinen kirjastonkäyttö. Fyysisten kirjastokäyntien asukaskohtaisia määriä ja keskimääräisiä hintoja vertailemalla havaitaan, että siellä, missä käy vähän asiakkaita, käyn-

nin hinta on erityisen korkea. Esimerkiksi Kiikoinen ja Kinnula ovat molemmat maaseutu-
maisia kuntia, mutta Kiikoisissa käyntien määrä oli kuntaryhmänsä ja samalla koko maan
alhaisin (ks. luku 5.1.3) ja käynnin hinta kaikkein korkein. Kinnulassa puolestaan käyntejä oli
enemmän kuin muualla, joten käynnin hintakin oli matala. Yleisesti ottaen isommissa kunnis-
sa on helpompi mitoittaa kirjastot käytön mukaan, kun taas pienemmissä asiakkaita ei yhtä
helposti riitä koko aukioloajalle.

5.2 Toimintakulujen yhteys kirjastopalveluiden saatavuuteen ja henkilö- kunnan määrään

Toisessa tutkimuskysymyksessä tutkitaan kirjastopalveluiden saatavuuden ja henkilökunnan
määrän yhteyttä asukaskohtaisiin toimintakuluihin. Tarkastelun kohteena on kirjastotoimin-
nan kustannusten ja tuotosten suhde, eli toiminnan taloudellisuus.

Kirjastopalveluiden saatavuutta tarkastellaan tässäkin kirjastojen, kirjastoautojen, kirjastoau-
topysäkkien ja aukiolotuntien lukumäärien sekä hankintojen määrän ja kokoelmien suuruuden
sekä monipuolisuuden perusteella. Lisäksi tarkastellaan kirjaston palkkaamien henkilötöy-
vuosien määrää. Taulukkoon 13 on kerätty toimintakulujen ja kunkin muuttujan välinen
korrelaatiokerroin.

TAULUKKO 13. Kirjastopalveluiden saatavuuden ja henkilökunnan määrän korrelaatiot (Pearson) asukaskoh-
taisten toimintakulujen kanssa

	Kaupunkimaiset kunnat	Taajaan asutut kunnat	Maaseutumaiset kunnat	Koko maa
Muuttuja	r	r	r	r
Kirjastot/kunta	0.076	0.233	0.026	-0.034
Kirjastoautot/kunta	0.057	0.274	-0.010	-0.065
Kirjastoautopysäkit/kunta	-0.001	*0.380	-0.006	-0.048
Aukiolotunnit/kirjastoyksikkö	-0.014	0.014	-0.028	-0.029
Henkilötöyvuodet / 1000 as.	**0.871	**0.833	**0.819	**0.838
Hankinnat / 1000 as.	**0.559	*0.344	**0.370	**0.446
Kokoelmat/as.	**0.546	**0.463	**0.591	**0.598
Aikuisten tietokirjojen osuus	0.156	0.068	0.033	-0.002
Multimedian osuus	0.092	0.155	0.025	-0.024

** p < 0.001 | * p < 0.01 | ' p < 0.05

Henkilötyövuosien määrä, kokoelmien suuruus ja hankinnat korreloivat lineaarisesti asukas-kohtaisten toimintakulujen kanssa kaikissa kuntaryhmissä. Korrelaatiot ovat tilastollisesti merkitseviä tai erittäin merkitseviä. Etenkin henkilötyövuosien määrä korreloi voimakkaasti toimintakulujen kanssa. Tämä ei tosin ole yllättävää, sillä kuten sivulla 44 todettiin, henkilöstökulut kattavat suurimman osan toimintakuluista. Myös hankintojen määrän positiivinen korrelointi toimintakulujen kanssa kuvaa, miten uuden aineiston hankinta aiheuttaa kuluja kirjastolle. Toisaalta mitä enemmän rahaa on käytettävissä, sitä enemmän hankintoja voidaan tehdä. Toimintakulujen ja hankintojen välinen lineaarinen yhteys oli voimakas varsinkin kaupunkimaisissa kunnissa. Maaseudulla ja taajaan asutuissa kunnissa hankinnat ja toimintakulut eivät korreloineet yhtä vahvasti.

Kokoelman suuruus oli eräs varsin voimakkaasti toimintakulujen kanssa korreloiva muuttuja. Peltonen (2009, 35) havaitsi samanlaisen yhteyden oman aineistonsa pohjalta. Kirjastojen kokoelmat ovat rakentuneet useiden vuosien kuluessa, joten niiden koon ei pitäisi varsinaisesti riippua tarkasteltavan vuoden toimintakuluista. Voidaan kuitenkin olettaa, että kokoelman ja toimintakulujen suhde on aiempinakin vuosina ollut samankaltainen. Mitä runsaammin rahaa on voitu käyttää kirjaston toiminnan aikana, sitä paremmin suuren kokoelman ylläpitäminen on ollut mahdollista.

Taajaan asuttujen kuntien ryhmässä myös kirjastoautojen ja kirjastoautopysäkkien määrä korreloi hieman yllättäen toimintakulujen kanssa lievästi. Pysäkkien määrä korreloi tilastollisesti merkitsevästi ja kirjastoautojen määrä melkein merkitsevästi. Kirjaston määrärahoja on siis käytetty huomattavan paljon kirjastotoimintaan sellaisissa taajaan asutuissa kunnissa, joissa toimintakulut ovat olleet suuret. Kirjastojen ja aukiolotuntien määrillä sekä multimedia-aineiston tai aikuisten tietokirjallisuuden osuuksilla kokoelmasta sen sijaan ei ollut tilastollisesti merkitsevää lineaarista korrelaatiota toimintakulujen kanssa yhdessäkään kuntaryhmässä.

5.3 Toimintaedellytysten ja kirjastopalveluiden saatavuuden yhteys kirjastonkäyttöön

Kolmas tutkimuskysymys tarkastelee, millainen vaikutus toimintaedellytyksillä ja kirjastopalveluiden saatavuudella, siis kirjastotoiminnan tuotoksilla, on kirjastonkäyttöön. Tätä selvitetään tarkastelemalla ensin yksitellen muuttujien välisiä korrelaatioita ja osittaiskorrelaatioita, jonka jälkeen luodaan tilannetta kuvaava lineaarinen regressiomalli.

5.3.1 Kirjastonkäyttöön vaikuttavien muuttujien korrelaatiot

Taulukkoon 14 on koottu kirjastojen toimintaedellytyksiä sekä palveluiden saatavuutta kuvaavien muuttujien korrelaatiot kirjastonkäyttöä kuvaavien muuttujien kanssa. Tarkasteltavat muuttujat ovat pääosin samat kuin luvussa 5.2. Toimintaedellytyksiä kuvaavat asukaskohtaiset toimintakulut ja henkilötyövuosien määrä, palveluiden saatavuutta kuvaavat kirjastojen, kirjastoautojen sekä kirjastoautopysäkkien lukumäärä, yksikkökohtaisten aukiolotuntien määrä sekä hankintojen määrä, kokoelmien suuruus ja aikuisten tietokirjallisuuden sekä multimedia-aineiston osuus kokoelmasta. Taulukossa esitetään näiden muuttujien korrelaatiot asukaskohtaisten lainojen ja fyysisten käyntien sekä verkkokäyntien kanssa. Selkeyden vuoksi taulukossa esitetään ainoastaan tilastollisesti merkitsevät korrelaatiot.

TAULUKKO 14. Toimintaedellytysten ja kirjastopalveluiden saatavuuden korrelaatiot (Pearson) kirjastonkäytön kanssa²

	Lainoja/as.				Käynnit/as.				Verkkokäynnit/as.			
	K	T	M	S	K	T	M	S	K	T	M	S
Toimintakulut €/as.	'0.287	-	**0.267	*0.154	**0.467	-	**0.417	**0.400	-	-	'0.166	'0.124
Kirjastot kpl/kunta	-	-	-	*0.153	'0.265	-	-	-	-	-	-	-
Kirjastoautot kpl/kunta	-	-	*0.204	**0.303	'0.275	-	-	-	'0.280	-	-	-
Kirjastoautopysäkit/kunta	-	'0.274	**0.270	**0.341	-	-	-	-	'0.317	-	-	-
Aukiolotunnit/kirjastoyksikkö	-	-	**0.217	**0.230	'0.268	-	-	*0.151	-	-	-	-
Henkilötyövuodet kpl/1000 as.	'0.311	'0.294	**0.231	*0.159	*0.343	*0.331	**0.339	**0.341	-	-	-	-
Hankinnat kpl / 1000 as.	'0.281	-	**0.312	-	-	-	**0.244	**0.206	-	-	-	-
Kokoelmat kpl/as.	-	-	'0.158	-	-	-	**0.317	**0.241	-	-	-	-
Aik. tietokirjojen osuus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Multimedian osuus	-	**0.504	**0.398	**0.446	-	*0.351	*0.227	**0.208	-	'0.320	'0.172	**0.204

** p < 0.001 | * p < 0.01 | ' p < 0.05

Kaupunkimaisissa kunnissa lainojen määrän kanssa korreloivat asukaskohtaiset toimintakulut ja henkilötyövuosien sekä hankintojen määrä. Korrelaatiot ovat melko pieniä ja tilastollisesti melkein merkitseviä. Taajaan asutuissa kunnissa lainojen määrän kanssa korreloi vahvimmin multimedian osuus kokoelmasta ($r = 0.504$, $p < 0.001$). Myös kirjastoautopysäkkien ja henkilötyövuosien määrät korreloivat lievästi lainausaktiivisuuden kanssa. Maaseutumaisissa kun-

² K = kaupunkimaiset kunnat, T = taajaan asutut kunnat, M = maaseutumaiset kunnat, S = koko Manner-Suomi

nissa lainojen määrä korreloi kaikkien muiden tarkasteltavien muuttujien kuin kirjastojen lukumäärän ja aikuisten tietokirja-aineiston osuuden kanssa. Korrelaatiot ovat kuitenkin melko lieviä. Vahvin lineaarinen yhteys lainausaktiivisuuteen on multimedian osuudella ($r = 0.398$) sekä hankinnoilla ($r = 0.312$). Korrelaatiot ovat tilastollisesti erittäin merkitseviä. Kokoelman suuruus sen sijaan korreloi lainojen määrän kanssa vain heikosti. Koko maan tasolla kirjastoautojen ja kirjastoautopysäkkien määrät korreloivat kohtalaisesti lainojen määrän kanssa ja korrelaatiot ovat tilastollisesti erittäin merkitseviä. Kokoelmien suuruudella ja hankintojen määrällä ei ole koko maan tasolla tilastollisesti merkitsevää lineaarista yhteyttä lainojen määrään. Aikuisten tietokirjallisuuden osuus kokoelmasta ei korreloi lainojen kanssa tilastollisesti merkitsevästi missään kuntaryhmässä.

Fyysisten kirjastokäyntien asukaskohtaisen määrän kanssa korreloi kaupunkimaisissa kunnissa vahvimmin asukaskohtaisten toimintakulujen määrä ($r = 0.467$, $p < 0.001$). Myös henkilötyövuosien määrällä on kohtalainen lineaarinen yhteys käyntimääriin. Lisäksi kirjastojen, kirjastoautojen ja aukiolotuntien lukumäärät korreloivat heikosti kirjastokäyntien kanssa. Muissa kuntaryhmissä ei voida havaita lineaarista yhteyttä kirjastokäyntien ja toimipaikkojen lukumäärän kanssa. Taajaan asuttujen kuntien ryhmässä vain henkilötyövuosien määrä ja multimedian osuus kokoelmasta korreloivat kirjastokäyntien kanssa. Maaseutumaisissa kunnissa vahvin lineaarinen yhteys on toimintakuluilla. Henkilötyövuodet sekä kokoelman suuruus korreloivat kohtalaisesti ja hankintojen määrä sekä multimedian osuus korreloivat heikosti kirjastokäyntien kanssa. Koko maan tasolla kirjastokäyntien kanssa vahvimmin korreloivat asukaskohtaiset toimintakulut. Henkilötyövuodet korreloivat kohtalaisesti kun taas aukiolotuntien määrä sekä kokoelmien koko ja hankintojen määrä ja multimedia-aineiston osuus korreloivat melko heikosti kirjastokäyntien kanssa.

Tarkasteltavat muuttujat eivät juuri ole lineaarisessa yhteydessä verkkokäyntien määrään. Kaupunkimaisissa kunnissa kirjastoautojen ja kirjastoautopysäkkien määrät korreloivat hie- man verkkokäyntien kanssa. Maaseutumaisissa kunnissa ja koko maan tasolla toimintakulujen määrä ja multimedia-aineiston osuus kokoelmasta korreloivat verkkokäyntien kanssa heikosti. Myös taajaan asutuissa kunnissa multimedia-aineiston osuus korreloi verkkokäyntien kanssa tilastollisesti melkein merkitsevästi.

Lainausaktiivisuutta näyttää siis tulosten mukaan lisäävän etenkin korkea henkilötyövuosien määrä tuhatta asukasta kohti. Nämä kaksi muuttujaa korreloivat positiivisesti kaikissa kuntaryhmissä. Multimedia-aineiston osuus kokoelmasta korreloi lainausaktiivisuuden kanssa

melko voimakkaasti ja tilastollisesti erittäin merkitsevästi muissa kuntaryhmissä paitsi kaupunkimaisissa kunnissa. Myös kirjastoautopysäkkien määrä korreloi lainausaktiivisuuden kanssa muissa kuntaryhmissä, muttei kaupunkimaisissa kunnissa. Kirjastoauto toiminta näyttäisi siis olevan lainauksen kannalta tärkeää erityisesti kaupunkien ulkopuolella. Myös kirjastoautojen ja kirjastoautopysäkkien sekä aukiolotuntien määrällä on pieni lineaarinen yhteys lainaukseen maaseutumaisissa kunnissa ja koko maata tarkasteltaessa. Kaupunkimaisissa ja maaseutumaisissa kunnissa uuden aineiston määrä on lineaarisesti yhteydessä asukkaiden lainausaktiivisuuteen. Kokoelman koko ei kuitenkaan juuri vaikuta korreloivan lainausaktiivisuuden kanssa.

Fyysisiin kirjastokäynteihin ovat korrelaatiokertoimien mukaan vahvimmin yhteydessä henkilövuosien määrä sekä asukaskohtaisten toimintakulujen suuruus ja multimedian osuus kokoelmasta. Henkilökunnan määrä korreloi käyntien kanssa kaikissa kuntaryhmissä ja toimintakulujen määrä muissa paitsi taajaan asutuissa kunnissa. Kaupunkimaisissa kunnissa käyntiaktiivisuuteen ovat yhteydessä myös kirjastojen ja kirjastoautojen sekä aukiolotuntien määrä. Maaseudulla ja koko maan tasolla kokoelmien koko ja hankintojen määrä korreloivat lainauksen lisäksi myös käyntien määrän kanssa. Multimedian osuus korreloi käyntien määrän kanssa muissa kuntaryhmissä, paitsi kaupunkimaisissa kunnissa.

Aineiston pohjalta ei voitu havaita kovin vahvoja korrelaatioita verkkokäyntien kanssa, mutta etenkin multimedian osuudella on lineaarinen yhteys verkkokäynteihin muissa kuin kaupunkimaisissa kunnissa.

Kaiken kaikkiaan vaikuttaa siis siltä, että eniten kirjastonkäyttöön vaikuttavia tekijöitä ovat toimintakulut, tosin eivät taajaan asutuissa kunnissa ja multimedian osuus kokoelmasta, mutta eivät kaupungeissa. Lisäksi henkilövuosien määrä korreloi lainauksen sekä käyntien määrän kanssa, mutta ei verkkokäyntien kanssa.

Luvussa 5.2 todettiin toimintakulujen olevan yhteydessä moniin kirjastopalveluita kuvaaviin muuttujiin. Jotkut edellä tarkastelluista kirjastonkäyttöön vaikuttavista lineaarisista yhteyksistä saattavatkin osittain selittyä toimintakulujen vaikutuksella. Tämän tutkimiseksi vakioidaan toimintakulujen vaikutus ja selvitetään osittaiskorrelaatioiden avulla muiden muuttujien yhteydet kirjastonkäyttöön ilman toimintakuluja. Osittaiskorrelaatiot on esitetty taulukossa 15 (s. 55). Taulukossa näkyvät selkeyden vuoksi vain tilastollisesti merkitsevät korrelaatiot.

TAULUKKO 15. Toimintaedellytysten ja kirjastopalveluiden saatavuuden osittaiskorrelaatiot (Pearson) kirjastonkäytön kanssa, kun toimintakulujen suuruus on vakioitu³

	Lainoja/as.				Käynnit/as.				Verkkokäynnit/as.			
	K	T	M	S	K	T	M	S	K	T	M	S
Kirjastot kpl/kunta	-	'-0.301	-	*0.160	-	-	-	-	-	-	-	-
Kirjastoautot kpl/kunta	-	-	*0.215	** 0.318	'0.281	-	-	-	'0.282	-	-	-
Kirjastoauto-pysäkit/kunta	-	-	**0.281	**0.353	-	-	-	-	'0.317	-	-	-
Aukiolotunnit kpl/kirjastoyksikkö	-	-	*0.234	**0.238	'0.310	-	'0.150	*0.178	-	-	-	-
Henkilötyövuodet kpl / 1000 as.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hankinnat kpl / 1000 as.	-	-	**0.238	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kokoelmat kpl/as.	-	-	-	*-0.224	-	-	-	-	-	'-0.281	'-0.170	**0.187
Aik. tietokirjojen osuus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Multimedian osuus	-	**0.489	**0.406	**0.455	-	*0.327	**0.238	**0.238	-	'0.297	'0.171	**0.208

Vertailemalla taulukoita 14 ja 15 huomataan, että eniten asukaskohtaisten toimintakulujen suuruus vaikuttaa henkilötyövuosien määrään. Henkilötyövuosien korrelaatiot sekä lainojen että fyysisten kirjastokäyntien kanssa häviävät tyystin kaikissa kuntaryhmissä. Myös hankintojen määrä on ymmärrettävästi melko riippuvainen toimintakuluista. Maaseutumaisissa kunnissa hankinnoilla on kuitenkin edelleen osittaiskorrelaatio lainausaktiivisuuden kanssa, tosin hieman aiempaa heikompi. Uutuushankintojen määrän yhteys lainausaktiivisuuteen säilyy silloinkin, kun toimintakulut on vakioitu. Tämä vaikuttaisi viittaavan siihen, että vähäisilläkin resursseilla ylläpidetään kokoelmaa.

Kokoelmien suuruuden ja verkkokäyntien määrän välille muodostuu negatiivisia osittaiskorrelaatioita ja kokoelmien suuruuden sekä kirjastokäyntien välinen yhteys maaseutumaisissa kunnissa ja koko maan tasolla poistuu kokonaan. Kokoelman koko on siis tälläkin perusteella jossain määrin riippuvainen asukaskohtaisten toimintakulujen määrästä.

Kirjastojen lukumäärän ja lainausaktiivisuuden välinen osittaiskorrelaatio pysyy lähes samana kuin aiemmin, kun tarkastellaan koko Suomea, mutta taajaan asuttujen kuntien ryhmässä

³ K = kaupunkimaiset kunnat, T = taajaan asutut kunnat, M = maaseutumaiset kunnat, S = koko Manner-Suomi

osittaiskorrelaatio muuttuu tilastollisesti melkein merkitseväksi ja negatiiviseksi. Kirjastojen lukumäärän yhteys käyntiaktiivisuuteen puolestaan häviää kaupunkimaisissa kunnissa. Kirjastoautopysäkkien määrän osittaiskorrelaatio lainojen määrän kanssa sen sijaan kasvaa hieman maaseutukunnissa ja koko maan tasolla, mutta häviää taajaan asutuissa kunnissa. Toimintakulujen vakiointi ei vaikuta kirjastoautopysäkkien lukumäärän ja verkkokäyntien väliseen osittaiskorrelaatioon. Myös aukiolotuntien määrän lineaarinen yhteys kirjastonkäytön muuttujiin voimistuu hieman.

Multimedia-aineiston osuus kokoelmasta ei ole riippuvainen toimintakulujen suuruudesta, sillä sen osittaiskorrelaatiot kirjastonkäytön muuttujien kanssa eivät juuri muutu. Myöskään kirjastoautojen lukumäärä ei näytä riippuvan asukaskohtaisista toimintakuluista. Lisäksi aikuisten tietokirjallisuuden osuus ei edelleenkään korreloi kirjastonkäytön muuttujien kanssa.

Kuntaryhmittäin tarkasteltuna toimintakulujen suuruuden vaihtelu vaikuttaa vähiten maaseutumaisien kuntien ryhmässä ja eniten korrelaatioiden muutoksia oli kaupunkimaisien kuntien ryhmässä. Taajaan asuttujen kuntien ryhmässä tilastollisesti merkitseviä korrelaatioita oli alun perinkin muita kuntaryhmiä vähemmän. Kirjastonkäytön muuttujista asukaskohtaiset kirjastokäynnit ovat osittaiskorrelaatioiden perusteella riippuvaisimpia toimintakulujen määrästä. Verkkokäyntien määrään toimintakulut eivät näytä vaikuttavan, tosin tässä tutkielmassa tarkasteltavista muuttujista lähinnä multimedian osuus kokoelmasta on ylipäättään yhteydessä verkkokäyntien määrään.

5.3.2 Lineaarinen regressioanalyysi

Korrelaatiokertoimen avulla voidaan esittää kahden muuttujan välisen riippuvuussuhteen voimakkuus, mutta siten ei pystytä luomaan mallia yhteyden laadusta (Nummenmaa 2010, 309). Linearisessa regressioanalyysissä tarkastellaan, miten yhden riippuvan muuttujan arvojen vaihtelua voidaan ennustaa tai selittää riippumattomilla muuttujilla. Muuttujien välisiä suhteita tarkastelemalla pyritään muodostamaan tilannetta kuvaava matemaattinen malli. (Nummenmaa 2010, 329.)

Lineaarista regressiomallia käytettäessä oletetaan, että muuttujat eivät ole kolineaarisia, eli voimakkaasti yhteydessä toisiinsa. Näin varmistetaan, ettei sama vaihtelu tule malliin selittäjäksi kahta kertaa. Regressioanalyysissä tavoitteena on luoda mahdollisimman yksinkertainen

ja teoreettisesti mielekäs malli, joka kuvaa aineiston yhteisvaihtelua mahdollisimman hyvin. (Nummenmaa 2010, 316.)

Tässä tutkielmassa regressiomallin muodostamisen menetelmänä on käytetty askeltavaa regressioanalyysiä, jonka avulla on valittu parhaiten kutakin selitettävää muuttujaa selittävät muuttujat. Selittävät muuttujat valittiin automaattisesti niiden toimintaedellytyksiä ja palveluiden saatavuutta kuvaavien muuttujien joukosta, joita käsiteltiin jo aiemmin luvuissa 5.2 ja 5.3.

Regressiomallin sopivuutta arvioitaessa tulisi kiinnittää huomiota mallin sopivuuteen ja selityksasteeseen sekä selittäjien sopivuuteen. Mallin sopivuutta arvioidaan varianssianalyysin avulla ja mallin selityksastetta selitettävän muuttujan ja selittävien muuttujien multippelikorrelaation neliöllä R^2 . Multippelikorrelaation neliö ilmoittaa, kuinka paljon selitettävän muuttujan vaihtelusta mallilla pystytään kuvaamaan. Regressiokerroin β puolestaan osoittaa, kuinka suuren osan yksittäinen muuttuja selittää selitettävän muuttujan vaihtelusta. (Nummenmaa 2010, 320–321.)

Kaupunkimaisissa kunnissa asukaskohtaisten lainojen määrää selitti tilastollisesti merkittävästi ainoastaan henkilötyövuosien määrä tuhatta asukasta kohti ($\beta = 0.311$, $p < 0.01$). Malli sopii aineistoon ($p < 0.05$), mutta mallin selityksaste on hyvin pieni ($R^2 = 0.080$).

Taajaan asutuissa kunnissa lainausmääriä selittäviksi muuttujiksi nousivat multimedia-aineiston osuus kokoelmista ($\beta = 0.481$, $p < 0.001$) sekä kirjastoautopysäkkien lukumäärä ($\beta = 0.226$, $p < 0.05$). Malli sopii hyvin aineistoon ($p < 0.001$), mutta selityksaste on vain 28 % ($R^2 = 0.281$).

Maaseutumaisissa kunnissa asukaskohtaista lainausmäärää selittivät multimedian osuus kokoelmista ($\beta = 0.317$, $p < 0.001$), hankinnat ($\beta = 0.289$, $p < 0.001$), kirjastoautojen ($\beta = 0.291$, $p < 0.001$) ja kirjastojen lukumäärä ($\beta = 0.166$, $p < 0.05$), aukiolotuntien määrä ($\beta = 0.307$, $p < 0.001$) sekä asukaskohtaiset toimintakulut ($\beta = 0.160$, $p < 0.05$). Multimedian osuudella ja aukiolotuntien määrällä on siis maaseudulla suurin merkitys asukaskohtaisten lainausmäärien vaihtelulle. Malli sopii aineistoon hyvin ($p < 0.001$), tosin se selittää lainojen vaihtelusta vain noin 36 % ($R^2 = 0.359$).

Koko maan tasolla lainausaktiivisuutta selittäviä muuttujia olivat multimedian osuus ($\beta = 0.358$, $p < 0.001$), kirjastoauton pysäkkien lukumäärä ($\beta = 0.334$, $p < 0.001$), hankinnat ($\beta = 0.247$, $p < 0.001$) ja aukiolotuntien määrä ($\beta = 0.179$, $p < 0.001$). Tämäkin regressiomalli sopii aineistoon hyvin ($p < 0.001$), mutta selittää lainojen määrän vaihtelusta vain vajaan kolmasosan ($R^2 = 0.322$).

Fyysisten kirjastokäyntien asukaskohtaista määrää kaupunkimaisissa kunnissa selittävät asukaskohtaiset toimintakulut ($\beta = 0.452$, $p < 0.001$), aukiolotuntien määrä ($\beta = 0.376$, $p < 0.001$) sekä kirjastoautojen määrä ($\beta = 0.356$, $p < 0.01$). Malli sopii aineistoon hyvin ($p < 0.001$) ja selittää käyntiaktiivisuuden vaihtelusta noin 38 % ($R^2 = 0.376$). Taajaan asutuissa kunnissa kirjastokäyntien määrää selittävät askeltavan regressioanalyysin perusteella multimedian osuus kokoelmasta ($\beta = 0.296$, $p < 0.05$) ja henkilötyövuosien määrä ($\beta = 0.271$, $p < 0.05$). Malli sopii aineistoon ($p < 0.01$), mutta ei selitä kovinkaan paljon käyntiaktiivisuuden vaihtelusta ($R^2 = 0.167$). Maaseutumaisissa kunnissa kirjastokäyntien asukaskohtaista määrää selittävät asukaskohtaisten toimintakulujen suuruus ($\beta = 0.412$, $p < 0.001$) ja multimedian osuus kokoelmasta ($\beta = 0.217$, $p < 0.001$). Malli sopii aineistoon hyvin ($p < 0.001$), mutta selitysaste on vain 21 % ($R^2 = 0.212$).

Koko maata tarkasteltaessa kirjastokäyntien määrää selittävät toimintakulut ($\beta = 0.293$, $p < 0.001$), multimedian osuus ($\beta = 0.205$, $p < 0.001$), aukiolotuntien määrä ($\beta = 0.169$, $p < 0.01$), kokoelmien suuruus ($\beta = 0.209$, $p < 0.01$) ja kirjastoautojen määrä ($\beta = 0.129$, $p < 0.05$). Malli sopii aineistoon hyvin, mutta selittää alle neljäsosan käyntien määrän vaihtelusta ($R^2 = 0.231$, $p < 0.001$).

Verkkokäyntien määrää selitti kaupungeissa vain kirjastoautopysäkkien määrä ($\beta = 0.317$, $p < 0.05$). Yhteys oli havaittavissa jo korrelaatiokertoimien perusteella, mutta vaikuttaa silti hieman erikoiselta. Malli sopiikin aineistolle vain melko hyvin ja selittää verkkokäyntien määrän vaihtelusta ainoastaan pienen osan ($R^2 = 0.084$, $p < 0.05$). Taajaan asutuissa kunnissa ainoaksi verkkokäyntien määrää selittäväksi muuttujaksi osoittautui multimedian osuus kokoelmasta. Regressiokerroin on 0.320 ($p < 0.05$), mutta selityskerroin on jälleen hyvin pieni ($R^2 = 0.088$, $p < 0.05$). Maaseutumaisissa kunnissa verkkokäyntien määrä selittäviksi tekijöiksi nousevat multimedian osuus kokoelmista ($\beta = 0.158$, $p < 0.05$) ja toimintakulujen ($\beta = 0.277$, $p < 0.01$) sekä kokoelman suuruus ($\beta = -0.194$, $p < 0.05$). Malli sopii aineistoon, mutta ei selitä juuri lainkaan verkkokäyntien määrän vaihtelua ($R^2 = 0.065$, $p < 0.01$).

Myös koko maan tasolla multimedian osuus kokoelmasta ($\beta = 0.160$, $p < 0.01$, toimintakulut ($\beta = 0.222$, $p < 0.01$) ja kokoelman suuruus ($\beta = -0.158$, $p < 0.05$) selittävät merkitsevimmin verkkokäyntien määrää. Malli sopii aineistoon, mutta ei selitä verkkokäyntien määrän vaihtelua lähes lainkaan ($R^2 = 0.062$, $p < 0.001$).

Kirjastonkäytön muuttujista lainojen määrä sai eniten selittäviä muuttujia. Korrelaatiokertoimien perusteella ainakin multimedian osuus kokoelmista, hankintojen ja henkilötyövuosien määrä sekä kirjastoautotoiminta olivat yhteydessä lainausaktiivisuuteen. Regressioanalyysin tulokset olivat samansuuntaisia. Multimedia-aineiston osuus selitti lainojen määrää kaikissa muissa paitsi kaupunkimaisissa kunnissa. Runsas multimedia-aineisto vaikuttaa siis olevan merkittävämpi lainausta lisäävä valtti maaseutumaisten ja taajaan asuttujen kuntien kirjastoille kuin kaupunkimaisten kuntien toimipaikoille.

Maaseudulla asukaskohtaisten lainojen määrää selitti selvästi muita kuntaryhmiä useampi muuttuja. Näistä hankintojen määrä ja multimedian osuus kokoelmasta edustavat kirjastoaineistoa ja kirjastojen, kirjastoautojen sekä aukiolotuntien määrä taas edustavat toimipaikkojen saavutettavuutta. Kuudes selittävä muuttuja oli toimintakulujen määrä, joka vaikuttaa myös monen muun muuttujan taustalla. Kaupunkimaisissa kunnissa sen sijaan henkilötyövuosien määrä osoittautui ainoaksi muuttujaksi, joka selitti lainausaktiivisuuden vaihtelua regressioanalyysin perusteella. Asukaskohtaisten kirjastokäyntien määrän vaihtelua eri kuntaryhmissä selittivät etenkin asukaskohtaiset toimintakulut, aukiolotuntien määrä ja multimedian osuus kokoelmasta. Taajaan asutuissa kunnissa myös henkilötyövuosien määrä selitti käyntiaktiivisuuden vaihtelua. Verkkokäyntien määrän vaihtelua selitti eniten multimedian osuus kokoelmasta. Kaupunkimaisissa kunnissa tosin vain kirjastoautopysäkkien määrä selitti verkkokäyntien määrän vaihtelua. Maaseudulla ja koko maan tasolla myös toimintakulut ja kokoelman suuruus osoittautuivat selittäviksi muuttujiksi.

Multimedia-aineiston osuus selitti kaikkien kirjastonkäytön muuttujien vaihtelua muissa kuin kaupunkimaisissa kunnissa. Maaseudulla toimintakulut selittivät sekä lainauksen että fyysisten käyntien ja verkkokäyntien vaihtelua. Maaseutukunnilla oli myös useita lainausaktiivisuuden ja verkkokäyntien vaihtelua selittäviä muuttujia. Koko maan tilanne heijasteli pitkälti maaseutumaisten kuntien lukuja. Tämä ei ole yllättävää, sillä suurin osa kunnista on maaseutumaisia. Henkilötyövuosien määrä korreloi lainojen ja käyntien kanssa kaikissa kuntaryhmissä, mutta selitti regressioanalyysissä lainausaktiivisuuden vaihtelua vain kaupunkimaisissa kunnissa ja käyntien määrää ainoastaan taajaan asutuissa kunnissa. Aikuisten tietokirjallisuus-

den osuus oli ainut muuttuja, joka ei regressioanalyysin perusteella selittänyt lainkaan kirjastonkäyttöaktiivisuuden vaihtelua.

Kaiken kaikkiaan regressiomallien selitysasteet jäivät melko mataliksi, eikä tähän tutkielmaan valittujen muuttujien pohjalta pystytty luomaan regressiomallia, joka selittäisi etenkin verkkokäyntien määrää tarpeeksi kattavasti.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tämän tutkimuksen päämäärä oli tarkastella yleisten kirjastojen toimintaa tilastojen pohjalta ja esitellä niihin perustuva näkökulma suomalaisten kirjastojen talouteen ja keskeiseen palvelutoimintaan vuonna 2012. Tutkielmassa käsiteltiin yleisten kirjastojen toimintaa kaupunkimaisissa, taajaan asutuissa ja maaseutumaisissa kunnissa sekä koko Manner-Suomen tasolla. Erityisesti tarkasteltiin, miten kirjastot tuottivat palveluita käyttämällään rahalla ja millainen suhde kirjastotoiminnan panoksilla ja tuotoksilla oli kirjastonkäyttöön. Tarkoituksena oli laatia koko maan kattava yleiskatsaus kirjastotoimintaan talouden näkökulmasta ja pohtia lisäksi, miten kunnan kaupunkimaisuus vaikuttaa kirjastopalveluiden tuottamiseen. Tutkimukseen valitut mittarit ilmensivät kirjastonkäyttöä, kirjastojen resursseja ja taloudellisuutta. Tilastoista saatuja tunnuslukuja verrattiin myös opetus- ja kulttuuriministeriön julkaiseman *Yleisten kirjastojen laatusuosituksen* (2010) tavoitteisiin.

Ensimmäisen tutkimuskysymyksen tarkoitus oli selvittää, miten kirjastopalveluiden saatavuus, kirjastonkäyttö, kirjaston toimintaedellytykset ja kirjastotoiminnan taloudellisuus jakautuivat eri kuntaryhmissä. Näitä neljää pääulottuvuutta tarkasteltiin mittari kerrallaan, vertailen tunnuslukuja kuntaryhmien välillä. Kirjastopalveluiden saatavuutta mitattiin kirjastojen, kirjastoautojen ja pysäkkien, aukiolotuntien sekä hankintojen määrän ja kokoelman suuruuden perusteella. Lisäksi mitattiin kokoelman monipuolisuutta aikuisten tietokirjallisuuden ja multimedia-aineiston osuuksien perusteella.

Kirjastopalveluiden saatavuudesta voitiin todeta, että kaupunkimaisissa kunnissa oli eniten toimipaikkoja, mikä oli toisaalta odotettavissakin. Kaupungeissa oli keskimäärin eniten kirjastoja ja ne olivat pisimpään auki. Myös kirjastoautotoimintaa oli eniten kaupungeissa. Vähiten kirjastoja oli odotetusti maaseudulla, missä oli myös vähiten kirjastoautotoimintaa. Etenkään maaseudulla useimmissa kunnissa ei ollut omaa kirjastoautoa tai edes kirjastoauton pysäkkiä. Kokoelman ja hankintojen asukaskohtaiset määrät sen sijaan olivat keskimäärin suurimmat maaseutumaisissa kunnissa ja pienimmät kaupunkimaisissa. Koska maaseutukunnat ovat harvempaan asuttuja kuin suuremmat kunnat, niissä tarvitaan kattavaan kokoelmaan enemmän kirjastoaineistoa asukasta kohti kuin kaupunkimaisemmissa kunnissa. Kokoelman monipuolisuutta tarkasteltaessa eroja ilmeni multimedia-aineiston osuudessa, joka oli keskimäärin suurin kaupungeissa. Toimipaikkojen suhteen kirjastopalveluiden saatavuus painottui siis

kaupunkeihin ja kokoelman koon suhteen maaseudulle. Taajaan asutut kunnat sijoittuivat näiden välille.

Kirjastojen toimintaedellytyksiä mitattiin asukaskohtaisten kokonaistoimintakulujen, henkilöstökulujen ja kirjastoaineistokulujen määrällä sekä henkilötyövuosien määrällä. Henkilöstökulut olivat ylivoimaisesti suurin kuluerä kaikissa kuntaryhmissä. Kaupungeissa tilakustannuksiin käytettiin enemmän rahaa kuin muissa kunnissa, maaseudulla taas aineistokustannukset olivat muita kuntia suuremmat. Maaseutumaisissa kunnissa kirjastopalveluiden järjestäminen on suhteellisesti kalliimpaa kuin muissa kuntaryhmissä. Pienessä kunnassa resursseja tarvitaan asukasluvuun nähden enemmän kuin suurissa kunnissa, jotta kirjastopalvelut voidaan järjestää. Taajaan asutuissa kunnissa käytettiin keskimäärin vähiten rahaa ja henkilötyövuosia kirjastopalveluiden tuottamiseen. Taajaan asutuissa kunnissa on siis onnistuttu optimoimaan palveluiden tuotanto muita kuntaryhmiä paremmin. Tästä voi päätellä, että suuri kuntakoko ei merkitse pieniä kustannuksia. Toisaalta taajaan asuttujen kuntien ryhmässä ei saavutettu suositeltavaa henkilötyövuosien vähimmäismäärää. Kaupunkimaisissa ja maaseutumaisissa kunnissa tämä keskiarvo saavutettiin, tosin maaseudullakin keskiarvon olisi käytännössä hyvä olla vielä hieman korkeampi.

Kirjastonkäytön aktiivisuutta mitattiin kokonaislainauksen määrällä sekä fyysisten käyntien ja verkkokäyntien määrällä. Kirjastonkäyttö oli kaupungeissa hieman aktiivisempaa kuin muissa kuntaryhmissä. Verkkokäyntejä tehtiin kaikissa kuntaryhmissä lähes yhtä paljon kuin fyysisiä kirjastokäyntejä. Verkkokäynnit ovatkin osittain korvanneet fyysistä asiointia (Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 39).

Kirjastotoiminnan taloudellisuutta arvioitiin taloudellisuusindeksillä sekä lainan ja käynnin hintaa tarkastelemalla. Lainan hinta muodostui alhaisimmaksi taajaan asutuissa kunnissa. Niissä siis lainattiin aineistoa ahkerimmin kirjastotoiminnasta aiheutuneisiin kuluihin verrattuna. Kirjastokäynnin hinta oli matalin kaupunkimaisissa kunnissa. Kaupungeissa käytiin siten kirjastossa toimintakuluihin nähden useammin kuin muissa kuntaryhmissä. Toiminnan taloudellisuus oli pitkälti yhteydessä kirjastonkäyttöaktiivisuuteen, joten kaiken kaikkiaan kirjastotoiminta oli taloudellisinta kaupungeissa. Maaseudulla toimintakulut taas olivat yleisesti ottaen korkeat verrattuna sekä lainojen että käyntien määrään, sillä asiakkaita oli vähemmän kuin muualla.

Toiseksi selvitettiin, miten toimintakulut olivat yhteydessä kirjastopalveluiden saatavuuteen ja henkilökunnan määrään. Henkilötyövuosien määrä, kokoelmien suuruus ja hankinnat osoittautuivat olevan yhteydessä asukaskohtaisten toimintakulujen määrään kaikissa kuntaryhmissä. Näistä etenkin henkilötyövuodet olivat vahvasti yhteydessä toimintakuluihin. Varsinkin kaupungeissa hankintoja tehtiin sitä enemmän, mitä enemmän rahaa oli käytettävissä. Myös kokoelman suuruus heijasteli toimintakulujen määrää. Peltonenkin (2009, 49) totesi, että kirjastopalveluiden saatavuus, kokoelman suuruus ja hankintojen määrä ovat yhteydessä kirjastorahoituksen suuruuteen. Edellisten lisäksi kirjastoautotoiminnalla oli hieman yllättäen lievä yhteys toimintakuluihin taajaan asutuissa kunnissa. Kirjastojen ja aukiolotuntien määrillä sekä kokoelman monipuolisuudella sen sijaan ei ollut tilastollisesti merkitsevää yhteyttä toimintakuluihin.

Kolmanneksi haluttiin saada selville, miten toimintaedellytykset ja kirjastopalveluiden saatavuus olivat yhteydessä kirjastonkäyttöön. Tätä selvitettiin tarkastelemalla muuttujien välisiä korrelaatiokertoimia ja osittaiskorrelaatiokertoimia sekä käyttämällä lineaarista regressioanalyysiä.

Henkilötyövuosien asukaskohtainen määrä oli yhteydessä lainausaktiivisuuteen kaikissa kuntaryhmissä. Myös multimedia-aineiston osuus kokoelmasta sekä kirjastoautopysäkkien määrä korreloivat lainausaktiivisuuden kanssa melko voimakkaasti kaikkialla paitsi kaupungeissa. Kirjastoautotoiminta näyttäisi siis olevan lainauksen kannalta tärkeää erityisesti kaupunkien ulkopuolella. Fyysisiin kirjastokäynteihin olivat vahvimmin yhteydessä henkilötyövuosien määrä sekä asukaskohtaisten toimintakulujen suuruus ja multimedian osuus kokoelmasta. Myös Hovin (1984b, 76) ja Peltosen (2009, 49) tulokset olivat toimintakulujen suhteen samansuuntaiset. Kaupunkimaisissa kunnissa käyntiaktiivisuuteen olivat yhteydessä myös kirjastojen ja kirjastoautojen sekä aukiolotuntien määrä. Maaseudulla ja koko maan tasolla kokoelmien koko ja hankintojen määrä korreloivat lainauksen lisäksi myös käyntien määrän kanssa. Tarkasteltavat mittarit eivät juuri olleet yhteydessä verkkokäyntien määrään, mutta etenkin multimedian osuudella oli lineaarinen yhteys verkkokäynteihin muissa kuin kaupunkimaisissa kunnissa.

Vahvimmin lainausaktiivisuuden, kirjastokäyntien ja verkkokäyntien kanssa yhteydessä olevia tekijöitä olivat toimintakulut, multimedian osuus kokoelmasta ja henkilökunnan määrä. Toimintakulujen suuruus ei kuitenkaan ollut yhteydessä kirjastonkäyttöön taajaan asutuissa

kunnissa eikä multimedian osuus vaikuttanut kaupunkimaisissa kunnissa. Henkilökunnan määrä ei puolestaan ollut yhteydessä verkkokäyntien määrään.

Kun toimintakulujen määrän vaikutus poistettiin, havaittiin, että toimintakulujen suuruuden vaihtelu vaikutti eniten henkilötyövuosien ja hankintojen määrään. Maaseutumaisissa kunnissa hankinnat kuitenkin korreloivat edelleen lainausaktiivisuuden kanssa. Uutuushankintojen määrän yhteys lainausaktiivisuuteen säilyi, vaikka toimintakulut oli vakioitu. Tämä vaikuttaisi viittaavan siihen, että vähäisilläkin resursseilla ylläpidetään uudistuvaa kokoelmaa. Multimedia-aineiston osuus kokoelmasta tai kirjastoautojen lukumäärä eivät osoittaneet riippuvaisuutta asukaskohtaisista toimintakuluista. Toimintakulujen suuruus vaikutti vähiten maaseutukunnissa ja eniten kaupunkimaisissa kunnissa. Kirjastonkäytön muuttujista asukaskohtaiset kirjastokäynnit olivat osittaiskorrelaatioiden perusteella riippuvaisimpia toimintakulujen määrästä. Verkkokäyntien määrään toimintakulut eivät näyttäneet vaikuttavan, tosin tässä tutkielmassa tarkasteltavista muuttujista lähinnä multimedian osuus kokoelmasta oli ylipäättään yhteydessä verkkokäyntien määrään.

Kirjastonkäytön muuttujista lainojen määrä sai eniten selittäviä muuttujia regressioanalyysissä. Multimedia-aineiston osuus selitti lainojen määrää kaikissa muissa paitsi kaupunkimaisissa kunnissa. Runsas multimedia-aineisto vaikutti olevan merkittävämpi lainausta lisäävä valtti maaseutumaisten ja taajaan asuttujen kuntien kirjastoille kuin kaupunkimaisten kuntien toimipaikoille. Hovi havaitsi saman omassa tutkimuksessaan 1980-luvulla. Etenkin maaseudulla aineiston monipuolisuudella oli suuri merkitys ja esimerkiksi äänitekokoelmien suuruus korreloi lainauksen kanssa voimakkaammin kuin hankintojen määrä. (Hovi 1984b, 78.)

Maaseudulla lainojen määrää selitti useampi muuttuja kuin muissa kuntaryhmissä. Hankintojen määrä ja multimedian osuus kokoelmasta edustivat kirjastoaineistoa ja kirjastojen, kirjastoautojen sekä aukiolotuntien määrä taas toimipaikkojen saavutettavuutta. Lisäksi lainausta selitti toimintakulujen määrä, joka vaikutti myös monen muun muuttujan taustalla. Myös muuta kirjastonkäyttöä selittäviä muuttujia oli enemmän maaseutumaisissa kunnissa kuin kaupunkimaisissa tai taajaan asutuissa kunnissa.

Kaupunkimaisissa kunnissa ainut lainausaktiivisuuden vaihtelua selittävä muuttuja oli henkilötyövuosien määrä. Asukaskohtaisten kirjastokäyntien määrän vaihtelua selittivät varsinkin asukaskohtaiset toimintakulut, aukiolotuntien määrä sekä multimedia-aineiston osuus koko-

elmasta. Taajaan asutuissa kunnissa myös henkilötyövuosien määrä selitti käyntiaktiivisuuden vaihtelua. Verkkokäyntien määrän vaihtelua selitti eniten multimedian osuus kokoelmasta.

Multimedia-aineiston osuus selitti kaikkien kirjastonkäytön muuttujien vaihtelua muissa kuin kaupunkimaisissa kunnissa. Maaseudulla toimintakulut selittivät sekä lainauksen että fyysisten käyntien ja verkkokäyntien vaihtelua. Maaseutukunnilla oli myös useita lainausaktiivisuuden ja verkkokäyntien vaihtelua selittäviä muuttujia. Koko maan tilanne heijasti suuressa määrin maaseutukuntien lukuja, sillä suurin osa kunnista on maaseutumaisia.

Henkilötyövuosien määrä oli yhteydessä lainojen ja käyntien määriin kaikissa kuntaryhmissä, mutta selitti regressioanalyysissä lainausaktiivisuuden vaihtelua vain kaupunkimaisissa kunnissa ja käyntien määrää ainoastaan taajaan asutuissa kunnissa. Hovin tutkimustulosten mukaan kirjastotoimintaan käytetyt voimavarat kasvattivat lainausaktiivisuutta riippumatta siitä, mihin osa-alueeseen rahaa käytettiin, mutta suurin vaikutus oli henkilötyövuosilla. (1984b, 155–156). Myös Peltonen (2009, 49) totesi, että korkearahoitteisilla kirjastoilla oli enemmän käyntejä ja lainaajia kuin matalarahoitteisilla. Aikuisten tietokirjallisuuden osuus oli ainut muuttuja, joka ei regressioanalyysin perusteella selittänyt lainkaan kirjastonkäyttöaktiivisuuden vaihtelua. Regressiomallien selitysasteet olivat yleisesti ottaen matalia, eikä tähän tutkielmaan valittujen muuttujien pohjalta pystytty luomaan regressiomallia, joka selittäisi etenkin verkkokäyntien määrää tarpeeksi kattavasti.

Kirjastoautojen merkitystä maaseudun kirjastotoiminnalle korostetaan usein (esim. Hovi 1984b, 99; Pihlaja 2004, 44; Yleisten kirjastojen laatusuositus 2010, 52). Maaseudulla on määrällisesti vähemmän kirjastoautoja ja kirjastoautopysäkkejä kuin muissa kuntaryhmissä, mutta sekä korrelaatiokertoimien että regressioanalyysin perusteella kirjastoautojen määrällä on lainausta lisäävä vaikutus maaseutukuntien kirjastonkäyttöön.

Hovin (1984b, 78) tulosten mukaan kirjaston aukioloaika korreloi suhteellisen voimakkaasti lainauksen määrän kanssa. Tässä tutkimuksessa aukiolotuntien määrä korreloi lainauksen kanssa maaseutumaisissa kunnissa, mutta yhteyttä ei voi luonnehtia voimakkaaksi. Sen sijaan suuri aukiolotuntien määrä lisäsi jonkin verran käyntiaktiivisuutta kaupunkimaisissa kunnissa.

Peltonen (2009, 51) totesi kirjastonkäytön tärkeimmiksi taustamuuttujiksi henkilökunnan määrän ja multimedia-aineiston suuren osuuden. Saman voi todeta myös oman aineistoni pohjalta. Etenkin kaupunkien ulkopuolella runsas ja monipuolinen multimedia-aineisto näyt-

tää lisäävän lainausaktiivisuutta ja kirjaston vetovoimaa ja kilpailukykyä. Asiantuntevalla henkilökunnalla puolestaan on suuri merkitys etenkin kaupunkimaisten kuntien kirjastotoiminnalle.

Eri kuntaryhmissä kirjastotoimintaan vaikuttivat siis hieman eri asiat, jolloin esimerkiksi kirjastopalveluiden saatavuus tai kirjastojen toimintaedellytykset näyttäytyvät erilaisina kuntaryhmästä riippuen. Yhteisenä piirteenä voidaan silti sanoa, että toimintakuluja käytettiin kaikissa kuntaryhmissä eniten henkilökunnan palkkoihin ja uuden aineiston hankintaan. Myös kirjastonkäyttöaktiivisuuteen vaikuttivat hieman eri tekijät kuntaryhmästä riippuen, joten kirjastotoimintaa arvioitaessa ja kehitettäessä olisikin hyvä ottaa huomioon erikokoisia kuntia määrittelevät ominaispiirteet. Kunnan kaupunkimaisuus näyttäisi siis jossain määrin vaikuttavan sen kirjastotoimintaan.

LÄHTEET

Tutkimusaineisto

Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2013. Opetus- ja kulttuuriministeriö, kulttuuriyksikkö.
<http://tilastot.kirjastot.fi/fi-FI/perustilastot.aspx> (käytetty 4.2.2014)

Kirjallisuus

Baker, S. L. & Lancaster, F. W. 1991. The measurement and evaluation of library services. 2. painos. Arlington: Information Resources Press.

Brophy, P. 2006. Measuring library performance: principles and techniques. London: Facet.

Hautamäki, H. 2012. Arviointitutkimus kuntaliitosten vaikutuksista kirjastopalveluihin. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Hovi, I. 1984a. Kirjastotoiminnan suunnittelun ja rationalisoinnin perusteita. Teoksessa Hovi, I. & Heikkilä, I. & Pohjanvalta, T. Suunnittelu ja kehittäminen kirjastossa. Helsinki. Kirjastopalvelu, 9–82.

Hovi, I. 1984b. Yleiset kirjastot 1969–1981: kehityslinjoja ja vaikutusyhteyksiä. Helsinki: Kirjastopalvelu.

Ikonen, R. 1991. Kirjaston toiminnan ja tulosten mittaaminen. Helsinki. Kirjastopalvelu.

Juntunen, A. & Saarti, J. 2012. Kirjaston johtaminen: käytännön opas laadukkaaseen kirjastonhoitoon. Helsinki: Avain.

Kirjastoasetus 6.6.2013/406

Kirjastolaki 4.12.1998/904

Kortelainen, T. 1999. Kirjasto ja evaluointi. Teoksessa Kujala, I. (toim.) Pilkkeitä kirjastosta: Oulun yliopiston kirjaston 40-vuotisjuhlajulkaisu / Glimpses from the library: commemorative publication to celebrate the 40th anniversary of Oulu University Library.

Oulun yliopiston kirjaston julkaisuja 45. Saatavilla verkkojulkaisuna:

<http://urn.fi/urn:isbn:9514254007> (käytetty 4.2.2014)

Kunnat.net. 2014. Kirjastopalveluiden arviointi.

<http://www.kunnat.net/fi/asiantuntijapalvelut/opeku/kulti/kirjasto/kirjastoarviointi/Sivut/default.aspx> (käytetty 9.2.2014)

Lindberg, P. 2012. Alakko nää mua eli monikuntaliitos Oulun malliin. Kirjastolehti 1/2012.

<http://kirjastolehti.fi/artikkelit/artikkeli/53/alakko-naa-mua-eli-monikuntaliitos-oulun-malliin/> (käytetty 4.2.2014)

McClure, C. ja Bertot, J. 1998. Public library use in Pennsylvania: Identifying uses, benefits and impacts. Harrisburg: Pennsylvania State Dept. of Education.

Mäkelä, P. 2002. Kunnan kultainen kirjasto II. Matka multimediaan jatkuu. Helsinki: Suomen kuntaliitto.

Mäkinen, I. 1999. Heittämällä tulevaisuuteen: Kirjastot vuoden 1961 lain jälkeen. Teoksessa

Mäkinen, I. (toim.) Kirjastojen vuosisata: yleiset kirjastot Suomessa 1900-luvulla. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 163–214.

Nummenmaa, L. 2010. Käyttäytymistieteiden tilastolliset menetelmät. Helsinki: Tammi.

Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013a. Kirjastojen tehtävät ja työnjako.

http://www.minedu.fi/OPM/Kirjastot/kirjastoverkosto/tehtavat_ja_tyonjako/?lang=fi (käytetty 4.2.2014)

Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013b. Suomen yleisten kirjastojen tilastot: Etusivu.

<http://tilastot.kirjastot.fi/fi-FI/> (käytetty 4.2.2014)

Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013c. Suomen yleisten kirjastojen tilastot: Info.

<http://tilastot.kirjastot.fi/fi-FI/info.aspx> (käytetty 4.2.2014)

Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013d. Suomen yleisten kirjastojen tilastot: Käsitteet.

<http://tilastot.kirjastot.fi/fi-FI/ohjeet.aspx> (käytetty 4.2.2014)

Opetusministeriön kirjastopolitiikka 2015. Yleiset kirjastot. Kansalliset strategiset painoalueet Opetusministeriön julkaisuja 2009:32. Opetusministeriö. Saatavilla verkkojulkaisuna: http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2009/kirjasto_ohjelma.html (käytetty 4.2.2014)

Peltonen, I. 2009. Rahoituksen suhde yleisten kirjastojen ominaisuuksiin ja käyttöön. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Pihlaja, J. 2004. Kirjastonkäyttö. Lahti: Soceda.

Poll, R. & Boekhorst, P. te. 1996. Measuring quality: International guidelines for performance measurement in academic libraries. München: Saur.

Rossi, P. H. & Lipsey, M. W. & Freeman, H. E. 2004. Evaluation – a systematic approach. 7. painos. Thousand Oaks: Sage Publications.

Rubin, R. J. 2006. Demonstrating results: Using outcome measurement in your library. Chicago: American Library Association.

Savolainen, R. 1991. Yleisten kirjastojen tuloksellisuuden arviointi ja mittaaminen: Käytäntöjä ja ongelmia. Tampere: Tampereen yliopisto. (Kirjastotieteen ja informatiikan laitoksen tutkimuksia; 34.)

Serola, S. & Vakkari, P. 2011. Yleinen kirjasto kuntalaisten toimissa. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2011:21. Saatavilla verkkojulkaisuna: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2011/liitteet/OKM21.pdf> (käytetty 4.2.2014)

Sinkkonen, S. & Kinnunen, J. 1994. Arviointi ja seuranta julkisella sektorilla. Kuopio: Kuopion yliopisto.

Tilastokeskus 2012. Kunnat ja kuntapohjaiset aluejaot 2012. Helsinki: Tilastokeskus.

Tilastokeskus 2013. Käsitteet ja määritelmät. www.tilastokeskus.fi/til/vaelaskp/kas.html (käytetty 4.2.2014)

Vakkari, P. 1983. Kirjojen lukeminen ja yleiset kirjastot: tutkimus yleisten kirjastojen käytöstä kirjakanavana. Helsinki: Kirjastopalvelu.

Weingand, D. 2002. Managing outside the box. Teoksessa Savard, R. (toim.) Education and research for marketing and quality management in libraries / La formation et la recherche sur le marketing et la gestion de la qualité en bibliothèque: satellite meeting/colloque satellite, Québec, August 14-16 août 2001. München. Saur, 8–17.

Yleisten kirjastojen laatusuositus. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2010:20. Opetus- ja kulttuuriministeriö. Saatavilla verkkojulkaisuna:

http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2010/Yleisten_kirjastojen_laatusuositus.html (käytetty 4.2.2014)